

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 1.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Barabás Gábor
Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád konfliktus

Szalai Ágnes
Somlyó végvárrá szervezése

Nagy Kornél
„Minden út Varsóba vezet”

Szulovszky János
Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén?

Balogh Róbert – Homor Péter
Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913

L. Balogh Béni
Petru Groza ideológiai fordulata

Hantos-Varga Márta
A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”

Perényi Károly
Félreértett források az ujguroktól Ulászlóig

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 1. szám

TANULMÁNYOK

Barabás Gábor Barátból ellenség. Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád-konfliktus a 13. század második felében 1

Szalai Ágnes Somlyó végvárra szervezése és az Apafi-korszak első éveinek központi kormányzata 31

Nagy Kornél „Omnes viae Varsaviam ducunt”/„Minden út Varsóba vezet”. A moldvai és az erdélyi örmény missziók ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691) 51

Szulovszky János Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén? 81

Balogh Róbert – Homor Péter Nemzetépítő erdészek. Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913 105

L. Balogh Béni „Te leszel a második Lenin”. Petru Groza ideológiai fordulata az 1920-as évek végén és az 1930-as évek első felében 127

Hantos-Varga Márta A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”. Reformkatolikus megfontolások a politikai közösségről és a nemzetről az 1930-as és 1940-es években 147

VITA

Perényi Károly Kis magyar keltológia. Félreértett források az ujjuroktól Ulászlóig 175

**A SZENTISTVÁNI ÁLLAMESZME MINT
„POLITIKÁRA ALKALMAZOTT KERESZTÉNYSÉG”
Reformkatolikus megfontolások a politikai közösségről
és a nemzetről az 1930-as és 1940-es években**

HANTOS-VARGA MÁRTA

.....
THE ST. STEPHEN THEORY OF STATEHOOD
AS “CHRISTIANITY APPLIED TO POLITICS”

Reform Catholic Reflections on the Political Community and the Nation
in the 1930s and 1940s

The Hungarian “Reform Catholic” movement’s conception of nation and state between 1931 and 1944 is the focal point of this examination. The Saint Stephen’s concept is evidence of the ideal of striving for social harmony, the existence of an inclusive idea of the nation – including the lower classes and nationalities – the rejection of ‘crude nationalism’ (Pope Pius XI) and the insistence on national independence after the Anschluss (1938). The State of St. Stephen became a symbol of the sought-after confederation through the hoped-for peaceful revision. However, it is also recognised as a symbol of the Christian conception of the state, namely as a just and equitable system of self-government, free from racial bias, uniting peoples and ensuring the realisation of self-government. The concept expressed was not that of power, but rather that of good governance for the common good.

Keywords: Christian conception of the state, reform Catholic movements,
St. Stephen theory of statehood
.....

Érdekfeszítő, részleteiben is építő, izgalmas vita zajlott a nagyközönség előtt 2023 őszén az egyik legszínvonalasabb portál oldalán.¹ A beszélgetés központi dilemmája nem lelt feloldást, de a felvetés (mely szerint a modern kori magyar történelem egyes jelenségeit „mintázatok” ismétlődéseként is le lehet írni, amely mögött strukturális, kulturális, valamint az elit szerepéhez köthető okok állnak)² és az ellenvélemény megfogalmazása (a kétségtelen ismétlődések ellenére „nem biztos, hogy ugyanazok a mintázatok alakítják

Hantos-Varga Márta, történész.

1 <https://www.valaszonline.hu/2023/09/19/hatos-pal-hermann-robert-kollai-istvan-tortenelem-vita/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. szeptember 21.)

2 Kollai István szerint vannak hasonló „politikai életciklusok”, amelyekben kimutatható a stabilizáció, a radikalizálódás, s végül az elszigetelődés egymást követő három fázisa. Ezt a tételt a dualizmus időszakára, továbbá a két világháború közötti korszakra vonatkozóan példákkal igazolja.

a hasonló végeredményt”)³ továbbgondolásra ösztönző. A megközelítések különbsége ellenére több ponton nézetazonosság volt a disputa résztvevői között, mindenekelőtt abban, hogy napjainkban „az emlékezet mellett a történelem másodlagos”. Az előbbi, szerinte a világon, közösségsszervező és megtartó, valamint mozgósító szereppel rendelkezik, ezért a hajdanvolt lehető legalaposabb feltárása és bemutatása, azaz a historikus munkája, nem mindig tűnik kulcsfontosságúnak. Generációkkal előbb Marc Blochot is aggasztotta az „állítólagos történelem” népszerűsítésének nem új keletű divatja. A tétet világosan megfogalmazta: „A múlt nem ismerése a jelenben nem csak a ma megismerésének árt, hanem magát a jelenbeli akciót is megghiúsítja.”⁴ Az 1930-as évek második felében már publikáló teológus, Yves Congar egyháztörténeti vonatkozásban tért ki az idősíkok dinamikus kapcsolatára: „Ha a múlt ismeretét felhasználjuk a jelenbeli helyzetünk jobb meghatározására, úgy segítségünkre lehet az előrelátásban.”⁵ Az említett diszkusszióban Kollai István saját elgondolásának releváns voltát történeti tényekre való hivatkozás után egy a congari szentenciával rimelő általános megállapítással is alátámasztotta: „... a múltban nincs megírva a pontos jövő – de a kockázatok igen”. Az adatolt leírás, majd a körülhatárolt szakmai szempontok szerinti értelmezés nem zárja ki Hatos Pál kijelentésének igazságát a történelem megismerhetetlenségéről, s arról, hogy az alkalmasint dokumentálható ok-okozati összefüggések mellett (vagy helyett) váratlan fejlemények, törések, esetlegességek – s a mögöttük meghúzódó irracionális emberi tényezők – sora is alakította az egykorvolt eseményfolyamát.⁶

- 3 Hatos Pál úgy érzékelte, hogy a folyamatok általa is elismert radikalizálódását (Kollai szóhasználatában a „kisoródást”) történésztársa „országvesztő jobboldali kontinuitásként” értelmezi. Emellett a kontextualizálás elmaradását kérte számon rajta, s utalt a 19. századi diszkriminatív nemzetiségi politikára, illetve a magyarosításra, amelyet „a pánszláv veszély percepciója”, s ebből következően az állam megerősítése motivált. A vitát kirobbantató elgondolkodtató írásában Kollai „a kissé leegyszerűsítve nemzetinek vagy jobboldalinak nevezhető politikai életciklusok” sajátosságaira célzott, s nem az országvesztés, hanem a „közsorsrontás” kifejezést használta. <https://www.valaszonline.hu/2023/08/23/pragai-tavasz-csehszlovakia-varsoi-szerzodes-magyar-nemzet-kollai-istvan-publi/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. augusztus 22.) Az, hogy egy szakértő a jelen problémáinak történeti hátterét boncolgatja, nem egyedi. Szekfű Gyula közéleti publicisztikája az 1930-as évek utolsó harmadától bővelkedett erős megszólalásokban. „A történettudomány nem lévén természettudomány, a légüres tér ismeretlen fogalom benne; művelőjének abban a levegőben kell élnie, mely csak holnap lesz az ő tudományának tárgya, de már ma is nélkülözhetetlen az ő munkájánál. És mivel minden újabb jelen újabb tapasztalatokat szolgáltat, ezért – nem pedig valami relativitás érzéséből – ajánlatos időnként kinéznünk könyveink közül és megállapítanunk, nem gyarapítja-e történeti szempontjainkat a körülöttünk zajló élet, melynek egyébként csak passzív, magyarul szó szerint: szenvedő résztvevői, alany helyett tárgyai vagyunk” – kezdte egyik emblemikus cikkét. Szekfű Gyula: Ma és száz év előtt. *Magyar Szemle* 17 (1943) [45. kötet] 113.
- 4 Marc Bloch: *A történetés mestersége*. Bp., 1996. (Osiris Könyvtár. Történelem) 36.
- 5 Yves Congar: Az egyház története mint „locus theologicus”. In: *Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténetírás elméleti kérdéseiről*. Szerk. Bánkúti Gábor et al. Pécs, 2018. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1) 31. [Congar 1970-ben írta tanulmányát.]
- 6 A két forradalomról szóló munkáiban Hatos nemegyszer expresszával szemlélteti a történelem ezen oldalát. Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Bp., 2018. (Modern Magyar Történelem); *Uő: Rosszfiúk világforradalma*. Bp., 2021. (Modern Magyar Történelem.)

A gondolatcsere részben a kisodródásig radikalizálódó „jobb híján nemzeti-jobboldalinak nevezett” mintázat⁷ mint munkahipotézis helyénvalósága vagy kifogásolhatósága körül forgott, s érintette a politikum által is alakított emlékezet jelentőségét.⁸ Ezért talán haszonnal jár, ha az alábbi dolgozatban a nemzet- és országépítést szívügyének tekintő, s a közösségi emlékezetre kifejezetten építő kicsiny csoportosulás, a „reform-katolikus” irányzat sajátos látószögével ismerkedünk meg. A politikai katolicizmus pere-mén lévő, a fősodor nézeteitől és megnyilatkozásaitól nem egy vonatkozásban elütő szemléletű, a felelős cselekvés ideája miatt a múlt, a jelen és a jövő kapcsolódására reflektáló, elsősorban világiakból álló szellemi kör 1931-ben szerveződött. Hamarosan a *Korunk Szava* (1931–1938) folyóirat, később a kérészéletű *Uj Kor* (1935–1937),⁹ utóbb a *Jelenkor* (1939–1944) periodika köré gyülekezett ez a zömében a századforduló után született fiatalokból álló társaság, amely – a korábbi címkézéstől eltérően – nem volt sem „haladó”, sem „kereszténydemokrata irányultságú”.¹⁰ Ezzel szemben a „mindenelőtt katolikus” öndefiníció a lényegét jeleníti meg: ténykedésüket tágabb környezetük vélt konjunktúra-kereszténysége ellenében határozták meg, következésképp a 20. század fordulójára koherens rendszerre összeállt katolikus társadalom- és államelmélet tételeit¹¹ a kortárs események

- 7 „A stabilizálódás helyett végül kisodródó, nemzetépítő tervektől fűtött mintázatot a cikkemben »jobb híján« nemzeti-jobboldalinak nevezem” – összegzett Kollai. Vö. 1. j.
- 8 A múlthoz való helyes viszonyról, a kritikus emlékezet *versus* megismétlő emlékezet tétjéről lásd Paul Ricoeur: Emlékezet – felejtés – történelem. In: *Történetelmélet*. I–II. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Bp., 2006. (Osiris Tankönyvek) I. 108–122.
- 9 A Budapesten szerkesztett, két évig fennálló orgánium nem keverendő a Temesvárott hasonló címmel, 1930 és 1938 között kiadott lappal.
- 10 Gergely Jenő politikai affinitás és ideológiai szempontok alapján 1999-ben három tömböt különített el a katolicizmus világában: a „konzervatív”, a „hitlerizáló” és a „kereszténydemokratának nevezhető” irányzatokat. Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Bp., 1999. 111–113. A professzor komoly munkát végzett a katolicizmus 20. századi történetének feltárásában, de a munkakörnyezetét jelentő politikai éra elvárásai rendszerváltás előtti írásaiban nyilvánvalóak („fasiszta” katolicizmus, *versus* „baloldali”, „haladó”, „demokratikus” katolicizmus). Emellett nemegyszer sommás kijelentéseket tett, melyek Petőcz Pál 1964-ben kiadott elfogult fejtegetésének esetleges kiigazításaként sem állják meg helyüket. Petőcz Pál: A politikai katolicizmus „reformnemzedéke”. *Történelmi Szemle* 7 (1964) 112–151. Az 1990-es években árnyaltabban, mégis leegyszerűsítésekkel, helyenként pontatlanul írt („liberális-demokratikus irányba orientálódó politikai katolicizmus”, „antifasiszta kereszténydemokrácia”). Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944*. Bp., 1993. 144–170. Nincs mód e tanulmányban kifejteni, miért nem helyes a fiatalabb történelemznedék által is átvett jelölés („kereszténydemokrata irányultság”) használata, csak egy adalékra szeretném a figyelmet felhívni. Philippe Chenaux más szakértők véleményére is támaszkodva nyomatékosította, hogy a nyugat-európai országokban „a kereszténydemokrata politikai kultúra az 1940-es években fokozatosan alakult ki” [„constitution progressive de ce qu’il faut appeler une culture politique démocrate-chrétienne”], s aláhúzta, hogy XII. Pius háború alatti beszédei is hatottak erre a folyamatra. Philippe Chenaux: „*Humanisme intégral*” (1936) de Jacques Maritain. Paris, 2006. (Classiques du Christianisme) 83–84. A korporatista-katolikus állam építésére kondicionált katolikus társadalom 1945-ben nem volt felkészülve – egykorú szóhasználatlaltal – sem az „igazi”, sem a „korszerű”, sem a „magyar”, sem a nyugat-európai értelemben vett „kereszténydemokrácia” befogadására. Politikai magatartását az antikommunizmus, valamint a főpapság és a hivatásrendi (nép)mozgalmak vezetőinek iránymutatása szabta meg. 1943 őszén és telén heves polémia zajlott a katolikus sajtóban a hivatásrendekről, amelyet nem tudtak megnyugtatóan lezárni. Kísértés a Demokrata Néppárt későbbi története felől olvasni az azt megelőző évtizedet.
- 11 Részletes kifejtését lásd Hantos-Varga Márta: A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet és a szentszéki megnyilatkozások alapján. *Történelmi Szemle* 65 (2023) 705–736.

megvilágítására és értékelésére használták, egyúttal azok megismertetésére törekedtek. A Vatikánból érkező útmutatások valóra váltását a keresztény appozícióval ellátott politikai tevékenységben megkerülhetetlennek ítélték. Érzékelték a profán és az egyházi cselekvési környezet mélyreható átalakulását, de ennek konzekvenciáit a másfél évtized alatt lépésről lépésre vonták le. A népi–parancsuralmi teóriák és a túlzó nacionalizmus hódítása évtizedében, akkor, amikor „a magyar konzervativizmus szélsőjobboldali harakirije”,¹² a hazai politikai és társadalmi elit jobboldali radikalizálódása megkezdődött, szócsövei lettek a katolikus doktrína két világháború közti hangsúlyváltásának: az egyén és a közösség relációja új megközelítésének. 1937-től az „egyes ember”, a „személy” kitüntetett helye a közösségi viszonyrendszereken belül a politikai vonatkozású pápai enciklikák új perspektívájaként tűnt elő. A csoport tagjai megkülönböztetett figyelemmel kísérték a franciaországi kulturális, társadalmi, politikai eseményeket, miképpen az ottani „tudatos, harcos és modern” katolikus megújulás aktivitását is.¹³ Ezenfelül nyomon követték a divergáló ideológiát valló fiatal francia „nonkonformisták” – a Jeune Droite, az Ordre Nouveau, az Esprit intellektuális műhelyei – rendszerátalakító elképzeléseit.¹⁴ Az előtérbe állított katolikus mivolt, a kiemelkedő szociális érzékenység, a francia szellemiség csodálata, egyúttal az állandó politikai érdeklődés olyan sajátos profilt adott a *Korunk Szavának*, az *Uj Kornak* és a *Jelenkornak*, hogy „reformkatolikus” áramlat kifejezés alatt – az alapító csoport szakadása és mély nézeteltérései ellenére – e folyóiratok gárdáját, valamint támogató táborukat értem.¹⁵

- 12 Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Bp., 2007. 295.
- 13 Halász Gyula: *A katolikus megújíthatóság Franciaországban*. Sopron, 1931. 22. A kiegyensúlyozott, s rövidsége ellenére adatgazdag kiadványt 1932 februárjában a *Korunk Szava* is recenzálta. Másik kortárs mű: Szalay Jeromos: *A katolikus gondolat útja az újkori Franciaországban*. (XIX–XX. század.) Bp., 1934. (Szent István Könyvek.)
- 14 Más tanulmányok, kötetek mellett referenciamű Jean-Louis Loubet del Bayle: *Les non-conformistes des années 30. Une tentative de renouvellement de la pensée politique française*. Paris, 2001.
- 15 A folyóiratokat 2000–4000 példányban adták ki. Az irányzat rövid jellemzésére lásd Hantos-Varga Márta: *Ankét a zsidókérdésről az Uj Kor katolikus folyóirat hasábjain* (1936). *Századok* 157 (2023) 344–351. A szakirodalom kezdetben a „neokatolikus” kitételrel jelölte az új habitusú, agilis kört, azonban 1890-től Franciaországban (majd 1918 után Magyarországon) a jelzőt megkülönböztetőként, a doktrínától elhajló nézeteket terjesztő, vagy renitensnek tartott személyekre és csoportokra alkalmazták, holott esetünkben épp ennek ellenkezőjéről van szó: a katolikus politikai tanítás megújuló, reflexív, hiteles képviselőitől. A *Korunk Szava* és a *Jelenkor* határozottan elutasította azt magától. Romsics Gergely szempontrendszerét elfogadva egyedül az *Uj Kor* szerkesztőire és egyes íróira vonatkoztatható. Tanulmányában a szerző a 20. század eleji „konzervatív forradalom” hatásait mutató újjobboldali reformeszméket elkülöníti a klasszikus konzervativizmustól, továbbá a nemzetiszocialista és egyéb szélsőjobboldali nézetektől. Az „újjobboldal” sajátosságának tartja a liberális politikai intézmények (pártpolitika, hatalommegosztás), társadalomszervező elvek (vállalkozás, önszerveződés) elvetését, a tekintélyelvűség dicsőítését, s a modern „mobilizációs praxisok” (propaganda) használatát. Kovrig Béla tevékenységét és publicisztikáját elemezve „az újjobboldalhoz” sorolja az általa „neokatolikus konzervatívoknak” nevezett irányzatot. A szociálpolitikus az *Uj Kor* főmunkatársa is volt. Romsics Gergely: *Reform a keresztény nacionalizmus jegyében: egy neokatolikus kísérlet transznacionális vonatkozásai*. *Aetas* 34 (2019) 4. sz. 27–48.

A periodikák látásmódja: az „igazi hazaszeretet” pártolja a „népek” együttműködését

Az 1919-ben „összetákolt béke”¹⁶ következményei az egész korszakban foglalkoztatták a „reformkatolikusokat”, hiszen mindannyian átélték, hogy a háború után „saját házának romjai alól [kellett] kimenteni a nemzetet”.¹⁷ A megroppanás és az újrakezdés nem csupán a revíziót dédelgető vesztes országokat, így Magyarországot érintette, hanem a kontinens nagy részét. A társadalmi és nemzetközi béke kimunkálásának kérdése a XI. Pius pápa által felvállalt ügyek közé került. A nacionalizmus problémája – melyről 1918-ban a hajdani cári Oroszország uralta lengyel és balti térség apostoli vizitátoraként, később Lengyelország nunciusaként személyes tapasztalatokat szerzett – szorosan kapcsolódott ehhez.¹⁸ Egyházfőként pontosan tudta, hogy az aláírt okmányok ellenére „nem volt valószínű megengesztelődés” és „a háború szellemei tovább élnek”. Ezért intése 1922-ben egyaránt szólt győzőknek és legyőzötteknek: az a közösség, amelyet „a nemzetnek mértéktelen szeretete” rabul ejt, „megfeledeznek arról, hogy a többi népek is joga van az élethez és a boldogulásra való törekvéshez”.¹⁹ Az induló *Korunk Szava* – részben Jean Verdier francia bíboros hatására – teljes mértékben magáénak vallotta a pápa 1930. évi nevezetes karácsonyi allokúciójának vezérgondolatát is,²⁰ amely „az igazi és eszményi hazaszeretetet” élesen elkülönítette „az önző és durva nacionalizmustól” és megrótt minden „hegemonisztikus” ambíciót.²¹ A párizsi érsek a népek közt jelen lévő „fél-gyűlölet” [demi-haine] láttán a pápai állásfoglalást abszolút igazodási pontnak minősítette.²²

Az egyházi megnyilatkozások a békében való nyugodt együttélés, a *tranquillitas ordinis* évszázados tanát megghiúsító romboló ideológiaként tekintettek a nacionalizmusra, mivel az egyrészt szembeállítja a népeket, másrészt megosztja a nemzeti és egyházi közösségeket. Az 1920-as évek franciaországi és németországi történései (az Action Française erős befolyása a katolikusokra, továbbá a nemzetiszocialisták sikerei), valamint a fasiszta (olasz) állam (kül)politikája reakcióra ösztönözte a Vatikánt és a helyi egyházakat.²³ „A naciona-

16 MacDonald és Mussolini. *Korunk Szava* 3 (1933) 99.

17 Almásy József: Az új Európa és a trianoni Magyarország. *Jelenkor* 3 (1941) 2. sz. 6.

18 Marcel Launay: *Pie XI. Le pape de l'Action catholique*. Paris, 2018. 27–35.

19 XI. Pius pápa *Ő Szentségének Encyclikája Krisztus békéjéről*. [Ford., bev. Martin Aurél.] Bp., 1923. 20., 22–23.

20 Balla Borisz: Az egyház hadüzenete a háború ellen. *Korunk Szava* 1 (1931) 6. sz. 8. Verdier párizsi érsekkel Balla a francia fővárosban találkozott. „XI. Pius egyike a legnagyobb pápáknak, aki az utolsó évszázadokban élt” – idézte cikkében a főpap véleményét. A *Korunk Szava* megemlékezett a bíboros 1931 decemberében kiadott karácsonyi körleveléről, mely szó szerint átvette XI. Piusnak a nacionalizmusra vonatkozó szavait. Franciaország. *Korunk Szava* 1 (1932) 1. sz. 10. Teljes szöveg: Sur la paix et le chômage. Lettre de S.Em. le cardinal archevêque de Paris. *La Croix* 1931. december 19. 1., 5.

21 „Nehéz és lehetetlen a népek és államok között a tartós béke, ha az igazi és eszményi hazaszeretet helyett önző és durva nacionalizmus uralkodik, amely gyűlöletet és irigységet jelent jóakarat helyett, bizalmatlanságot és gyanút testvéri bizalom helyett, versenyt és harcot megértő együttműködés helyett, hegemonisztikus törekvést és uralomvágyat a tekintély és jogok védelme helyett, legyenek azok akár gyöngék és kicsinyek jogai.” A pápai trón előtt. *Nemzeti Újság* 1930. december 30. 2.

22 Sur la paix et le chômage, 1.

23 Az „erőszak szellemének” negatívumait és a „túlzott nemzeti érzés elharapódzását” a pápa 1930-ban szintén körlevelében tette szóvá. XI. Pius pápa az ifjúság keresztény neveléséről. Bp. [1934.] 24–25.; A német püsi-

lizmus talán korunk legveszélyesebb eretnoksége” – írta már 1924-ben Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Pius pápa a müncheni nunciatúráról Pietro Gasparri államtitkárnak.²⁴ A magyar „ifjú katolikusok”²⁵ nem egyedül a szociális igazságosság, a belső béke iránt voltak fogékonyak, hanem a külső béke tematikáját is napirenden tartották, s a revíziót magától értetődően erőszak nélkül képzeltek el.²⁶ A nemzetfogalom körüli vita kihatásaként a két kérdés egyre inkább összefüggött.²⁷ A csoport bízott abban, hogy az alsóbb néprétegek anyagi és kulturális felemelése, majd a történeti magyar állameszme értékeinek megértése az ország megerősítését, függetlenségének védelmét szolgálja: a szociális nyugalom megteremtése után az érzelmileg egységes és öntudatosodott magyarság nagyobb eséllyel áll(na) ellen a bekebelező külső szellemi behatásnak, a németorientációjú itthoni szélsőjobboldalnak, miközben magához vonzaná az utódállamok nemzetiségi lakosságát is. Ez az elképzelés a *Korunk Szava* és a *Jelenkor* táborát meghatározta, de az egykorú vélemény szerint a kormánypolitikát kiszolgáló *Uj Kor* oldalairól sem tűnt el teljesen. A „nemes hazaszeretet” nem más, mint a nemzet „együvé tartozandósága” és a „bonum commune animarum” iránti helyes érzék, s nem annak kihangsúlyozása, hogy valaki olasz, francia, német vagy magyar – e megállapítás az első évek súlypontjait tükrözi.²⁸ A „szovinizmus” problematikájára kezdetektől felhívták a figyelmet.²⁹ 1933 tavaszától a dunai népek sorsáról, s ezzel párhuzamosan a Szent Korona-eszméről, az államszövetség előnyeiről, valamint később, de még Szekfű Gyula új könyvének – *Három nemzedék és ami utána következik* – kiadása előtt a „szentistváni koncepcióról” jelentek meg értekezések.³⁰ A szerkesztőség „erős személyi és elvi ellentétek”, s „jórészt politikai okok” miatt történő szakadása,³¹ 1935 tavasza után a közreadott vélemények a „Dunavölgye” és a „Dunamedence” jövője kapcsán „az osztrák gondolatot”, Ausztria fennmaradásának fontosságát és a birodalmi lét pozitívumait sorolták. Egyidejűleg, de az előbbivel nem összekeverve említették a „szentistváni államot”, amely megvitatandó témaként a *Korunk Szava* második időszakában egyre jelentősebb lett. Mégis, a „reformkatolikus” csoportban öt éven keresztül

pöki kar határozata. *Korunk Szava* 1 (1931) 5. sz. 10.; Verdier pásztorleveléről az Action Française kapcsán: Franciaország. *Korunk Szava* 2 (1932) 2. sz. 11.

24 Philippe Chenaux: *Pie XII. Diplomate et pasteur*. Paris, 2003. (Histoire Biographie) 140–141.

25 A *Korunk Szava* alcíme. Az „ifjú katolikus” jelzőt Serédi Jusztinián rosszsallása miatt „aktív katolikusra” cserélték.

26 A szerkesztőség tudatosítani akarta, hogy „a háború tömegmészárlás”. Balla: Az egyház hadüzenete, 8.; A pápák és a leszerelés. *Korunk Szava* 2 (1932) 2. sz. 17–18.; Lehazudott dokumentumok. XV. Benedek pápa két békeakciója. Uo. 21. sz. 7–8.; Konsul Müller: A kereszténység a háború ellen. *Korunk Szava* 4 (1934) 250–251.; XV. Benedek pápa két békeszózata. Uo. 251–253.

27 Szabó Miklós: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében. *Mozgó Világ* 9 (1983) 4. sz. 50–60.; Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 217–461.

28 Csávossy Elemér: Az egyház szociális arca. *Korunk Szava* 2 (1932) 2. sz. 6. A jezsuita szerző megjegyezte, hogy a katolikus mentalitásra leselkedő egyik legnagyobb csapda a pogány nacionalizmus.

29 *Korunk Szava* 1 (1931) 4. sz. 3.; N. n.: Akik valóban a békéért dolgoznak. Uo. 9.; Franciaország keresztény lelkéről. Uo. 13.

30 Miután a kortársak az 1930-as és 1940-es években a jelzős szervezetekben túlnyomórészt a „szentistváni” alakot használták, az alábbiakban én is így idézem.

31 Esztergomi Prímási Levéltár (= EPL) 1870/1936. 13–14. lap. *Korunk Szava* és *Uj Kor* vitája című akta. A nézetkülönbség okait és annak elmérgesülését vizsgáló háromfős bizottságot – Serédi Jusztinián kezdeményezésére – Szekfű Gyula vezette.

Almásy József (1898–1944) emelte ki legnyomatékosabban a terminus eredeti, s nem mindig hangoztatott szellemiségét, akkor, amikor a tradicionális „keresztény állameszmét” az elnyeléssel fenyegető „nacionalista totalizmussal” szegezte szembe,³² illetve „Szent István latin kultúrájú, római keresztény, nyugateurópai” királyságát, mint mintát, „politikára alkalmazott kereszténységnek” nevezte.³³ A „szentistváni eszme” vagy „szentistváni királyság” felélesztése, mint „régí és mégis új nemzeti gondolat”³⁴ eleinte az ország közép-európai pozíciójának megszilárdítását célozta,³⁵ az évtized közepétől Széchenyi György, s őt követve mások is, az európaisághoz, a „keresztény Nyugat eszméjének” képviseléséhez kapcsolták.³⁶ A „korszellem” kihívásaira reagálva a szerzők igyekeztek tisztázni a hazafiság, a nemzet, a faj fogalmait, de a „szentistváni állam” eszmekörében mozogva ezt egyébként sem kerülhették meg. Értelemszerűen az asszimiláció kérdése is egyre inkább előtérbe lépett.³⁷ E hosszú, éveken át tartó töprengésben nem a *Jelenkor* alapítása volt mérföldkő: 1937 nyarától, Bajza József, Griger Miklós és Szekfű Gyula részvételével a *Korunk Szava* szerkesztőbizottságot hozott létre.³⁸ Új programjuk kifejezte a fejlődési vonalat: a szociális katolicizmusért, az alkotmányos haladásért, a keresztény Dunavölgye szabadságáért és a szentistváni birodalom gondolatáért indítottak küzdelmet.³⁹ Az 1939 őszen debütáló *Jelenkor* a cenzúra ellenére hatékonyan propagálta az utóbbi hármat. Olvasatukban a független, szuverenitása teljességét hordozó, polgárainak autonómiát biztosító (és egyre demokratikusabb formát felvevő) állam a „magyar politikai génusz” megtestesítője lett.⁴⁰

Országépítés az ultranacionalizmus megtagadásával

Mi volt a kiindulópont? A *Korunk Szava* szerkesztősége 1932 elején úgy vélte, hogy Magyarország „két hatalmas irányzat malomköve” közé sodródhat. A kommunizmuson kívül az a „túlzott sovinizmus” veszélyezteti, amely „hazafiságot szavaló üres frázispolitika” képeiben jelenik meg, s a „nemzeti eszme oltárára az államot ülteti bálványként”.⁴¹ Németországra utalva sötét képet festettek: az új évtized az „elkövetkezendő irtóhadjáratok” és az „ultranacionalizmus kora” lehet.⁴² Már ezt megelőzően is figyelmeztettek a nemzet-szeretet eltévelyedéseire, s arra, hogy ez a magyarok számára is kísértés, mivel nálunk „a bálvány mindenestre egy bajusz, egy kard, egy szurony, egy csizma és a mindezekhez

32 Almásy József: A magyar katolicizmus útja. I–III. I. *Jelenkor* 1 (1939) 1. sz. 7., II. 2. sz. 7–8., III. 3. sz. 9.

33 Almásy József: A történelem új cezurája előtt. *Jelenkor* 5 (1943) 18. sz. 5.

34 [Széchenyi György:] Ezekért küzd a *Korunk Szava*. *Korunk Szava* 3 (1933) 190.

35 Széchenyi György: Külső és belső feszültségek. *Korunk Szava* 3 (1933) 119–120.

36 Széchenyi György: Gondolatok az új év küszöbén. *Korunk Szava* 5 (1935) 9–10.

37 Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 369–382.

38 Szekfű történetírói hangsúlyairól és nemzetfelfogásáról lásd Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 292–312.

39 Új szerkesztőbizottság. *Korunk Szava* 7 (1937) 319.

40 Katona Jenő: A magunk útján (Pethő Sándor könyve). *Korunk Szava* 7 (1937) 289–290.

41 Új esztendő küszöbén. *Korunk Szava* 2 (1932) 1. sz. 5.

42 Hindenburg vagy Hitler? *Korunk Szava* 2 (1932) 5. sz. 3. A glossza írója a túlzó nacionalizmus irracionális oldalára mutatott rá: észérvekkel nem lehet hatni annak követőire.

tartozó merev stramm testtartás”, mely ideál „legközelebbi rokonságot egy wilhelminus szörnyeteggel” mutat.⁴³ Az agresszivitás, a hiúság és a szomszéd népek lenézésének másik állandósult példája az Action Française mozgalom volt. Folytatólagos citálása, egészen 1943-ig, megszívlelendő tanulságként jelezte, hogy a Vatikán által 1926-ban határozottan elítélt ideológia továbbra is megtévesztheti a keresztény polgárokat. A kárhoztatás oka az volt, hogy „a királyság, a katolicizmus és a nemzeti eszme” hármására épített „finoman csiszolt”, pozitivistá nézetrendszer követői „az amoralizmus útvesztőibe tévedtek”, szentesítették „az erőszak principiumát”,⁴⁴ továbbá a katolikus egyházat „a politika mérő eszközeként” kezelték.⁴⁵ A politikai cselekvést az erkölcsi megfontolásoktól elszakító, s az államérdeket mindenek fölé helyező áramlatot XI. Pius pápa mindent átfogó, azaz „integrális nacionalizmusként” bélyegezte meg, a híveket pedig egyházfegyelmi büntetés terhe mellett eltiltotta a társaságtól.⁴⁶ A magyar folyóirat 1931 őszén helyt adott, saját szempontjait sem rejtve, annak a francia elemzésnek, amely elégedettséggel állapította meg, hogy a katolikusok már nem tartják eszményeik természetes kifejezőjének a nacionalista jobboldalt. Hirdették, hogy minden politikai csoportosulást, kivétel nélkül, „a kereszténység elveihez kell hozzámérni”.⁴⁷ Ahhoz, hogy jól értsük a *Korunk Szava* kommentárjait, fel kell idéznünk, hogy Charles Maurras egyik hírhedt cikkében „a francia ember” és a „francia kultúra” ellen összefogó „négy szövetséges” térfoglalásával ijesztgette honfitársait, s belső bajkeverő gyanánt a zsidókat, a protestánsokat, a szabadkőműveseket, valamint az idegeneket (a bevándorolt vagy vendégmunkás külföldieket) jelölte meg.⁴⁸ De a mozgalmat a németfóbia hasonlóképp jellemezte. A magyar lap nem hagyta szó nélkül a szerveződésnek a francia kormány(ok) megbékélési politikáját gáncsoló „izgatását” és „vérengző kereszténységét”,⁴⁹ a püspökök elleni támadását,⁵⁰ sem azon „intrikáit”, melyekkel a „hazafiasságot kisajátítva” épp a katolikus megújulás zászlóvivőit próbálták semlegesíteni.⁵¹ 1934 őszén kemény és maradandó kritikát fogalmaztak meg: az „önző szellemű” és „hatalomra törekvő royalista maffia” olyan „machiavellista csoport”, amely mindeddig „az eszközök megválogatása nélkül szemérmetlenül törekedett legázolni minden más nézetet”. A magyar legitimizmus ügye miatt nagyon károsnak nyilvánították, hogy egy királypárti irányzat „a nemzetnek és a fajnak minden fölé emelését” népszerűsíti, noha épp „vallási, erkölcsi, társadalmi és alkotmányos megújhódásra” lenne szükség, s nem destruktív célkitűzésekre.⁵² Az Action Française esete túlmutatott önmagán. Egy osztrák

43 Csak négy órát kell utazni. *Korunk Szava* 1 (1931) 4. sz. 3.

44 Spectator: Maurras tévedése. *Nemzeti Ujság* 1926. november 16. 5.

45 Gálffy László: Maurras és a katolicizmus. *Magyar Kultúra* 14 (1927) 94–96.; N. n.: A Szentszék és az „Action Française”. Uo. 47–48;

46 René Rémond: *Notre siècle. De 1918 à 1991*. Paris, 1993. (Histoire de France 6) 113–115.; Ludassy Mária: Charles Maurras és az Action française. *Világosság* 37 (1996) 1. sz. 43–55.

47 N. n.: Akik valóban a békéért dolgoznak, 9.

48 Charles Maurras: L'hospitalité. *L'Action française*. 1912. július 6. 1.

49 Daudet, a szadista. *Korunk Szava* 2 (1932) 15–16. sz. 3. Szerintük Léon Daudet „a német gyűlölet vezércsahosa”.

50 Nemzeti szuverenitás? *Korunk Szava* 3 (1933) 120.

51 y. s.: Francia hurrá-hazafiak. *Korunk Szava* 3 (1933) 179–180.

52 Egy fővárosi napilap. *Korunk Szava* 4 (1934) 356.

vendégszerző, Hitler hatalomra jutása után, XI. Pius pápa hajdani lépését a fasizmussal, egyúttal a túlzó nacionalizmussal szembeni kiállásként is értelmezte. Szerinte 1926-ban a döntés épp akkor született, midőn „a hallgatás lett volna célszerűbb”, s a francia mozgalom rendreutasításával a pápa kockázatot vállalt. Ritter von Lama a valláserkölcsei motivációra és az egyház politikai tanítására mutatott rá: „Nem illő a katolikusokhoz – mondta a Szentatya –, hogy az erőszakot rendszerré tegyék [...] és a közjólét rovására a zavarokat állandósítsák”.⁵³

Az első dolgozatok arról győzték meg az olvasótábort, hogy az „új”, a „hamis”, a „pogány” nacionalizmus a háborúban győztes és vesztes államokban is táptalajra lelhet. Holott a „természetes nemzeti érzés” és a „gerinces hazaszeretet” a népek közti testvériség megvalósításán éppúgy fáradozik, mint saját közössége építésén.⁵⁴ Aradi Zsolt típusjelenségeket ábrázolt: egy-egy ország belpolitikai egyensúlyhiányának mutatója, ha „egy agresszív kisebbség” kerül hatalomra, s „a nemzettel téveszti össze magát”, valamint megkérdőjelezi a vele vitázó vélemények jó szándékát. Külkapcsolati vonatkozású tétele időtálló volt. „Nem igazi nacionalizmus, nem igazi hazafiság az, amely úgy akar magának előnyöket szerezni, hogy rátapos a szomszédjára és végiggázol rajta” – írta 1932 tavaszán.⁵⁵ Pár évvel később az *Uj Kor* irányítójaként radikálisabb nézeteket vallott.

A diszkusszió a nemzet, az ország és a revízió összefüggéseiről a már érzékelhető konszolidáció idején, 1928-ban kezdődött, s a folyóirat erre rezonált. Ottlik László (1895–1945) egy feltűnést keltő írásban a „neopatriotizmus” fogalmát vezette be, s azt részletezte, hogy a „Szent István Birodalom” feltámasztása érdekében le kell számolni „a nemzeti prozelitizmus eszméjével”.⁵⁶ A felszínes, számnövelésre összpontosító, a nemzetiségek felé részben offenzív dualizmus kori magyarosítás helyett egy új stratégia hozhat sikert: a magyarságnak „idősebb testvérként” kell ajánlatot tennie „igazságos és méltányos” feltételekkel „a trianoni mesgýén túl” élő közösségeknek. Az elszakadt részek helyzetét elemezve egyes helyeken „föderatív unió” vagy „autonómia” létrehozását javallotta a célból, hogy e területek népei „egyforma büszkeséggel tekinthessék hazájuknak Hungáriát”.⁵⁷ Gratz Gusztáv (1875–1946) volt miniszter ezek után az „ősforrás”, úgymint „Szent István bölcs hagyományai” megnevezésével „a nemzetiségi kérdésről való felfogás” felülvizsgálatát és „az egész magyarság gondolkodásának” átformálását ajánlotta. Magyarország századokon át olyan állam volt, emlékeztetett, amelyet „nem a nyelvi, de a lelki összetartozás kapcsolt egybe, az idegen fajok érdekeinek – beleértve kulturális és nyelvi érdekeiket – teljes kielégítésével”. A szerző a revíziót „békés úton, az illető népek szabad akaratától, önrendelkezési joguk megfelelő érvényesítésétől” remélte, azonban a „szabad

53 Friedrich Ritter von Lama: Nemzeti szocializmus, a birodalmi kormány és a Szentszék. *Korunk Szava* 3 (1933) 269. [Az idézet dátuma: 1924. szeptember 9.] Az újságíró több olaszországi, franciaországi példával élt.

54 A szerkesztő kifejezései. Aradi Zsolt: Maradjunk zsákutcában? *Korunk Szava* 2 (1932) 17. sz. 5–6.; Uő: A Sovi-nisza Állam diadala. Uo. 7. sz. 3–4.

55 Aradi Zsolt: Hazafiság. *Korunk Szava* 2 (1932) 7. sz. 7–8. A „valódi hazafi” kevés sikert arat, „túlnagy a lelki-ismerete”, nem pártember, ezenfelül magányos. A cikk Aristide Briand béketeremtésére emlékezik.

56 Ottlik László: Új Hungária felé. *Magyar Szemle* 2 (1928) [4. kötet] 1–9.

57 „[...] neheztelés, megbántódás és előítélet nélkül, nyílt szívvel készen állunk a kézfogásra másnyelvű testvéreinkkel”. Uo. 4–9.

egyesülés” előfeltételeként olyan keretek kialakítását indítványozta, amelyek vonzóvá tehetik a visszatérést.⁵⁸ Ottlik eredeti felvetése megszólalásra ingerelt,⁵⁹ Szekfű szintén visszautalt az új megközelítésre.⁶⁰ A *Korunk Szava* szerzői 1933 tavaszától – a megegyezésen alapuló revízió ideájának nemzetközi megjelenése, Ramsay MacDonald brit miniszterelnök és Benito Mussolini olasz kormányfő római tárgyalásai után – publikáltak egyre gyakrabban e témában.⁶¹ Az ország hagyományos Duna-medencei „kiegyenlítő” hivatását húzták alá, s az „öngyilkos” nacionalizmus, valamint „a nagy német birodalom” és a „szláv tenger” ellenében a „kompromisszum” előnyeit taglalták. Amellett érveltek, hogy „egy föderáció sokkal egészségesebb”, mint egy öncélú állam.⁶² Fiatal periodika lévén a tulajdonosra hárult a hosszabb véleménycikkek írásának feladata és felelőssége. A legitimista gróf a „Szent Korona tanát” valorizálta, mint amely „egyszersmindenkorra leszámol a faji elnyomás gondolatával”, teret ad a sokféleségnek, s egyaránt pártolja az emberi jogokat és a sajátos népi törekvéseket. Ez az eszme elveti „a népeket egymásra uszító elméleteket”, „elösmeri a gyakorlati egyenjogúságot”, s belső konszolidáción munkálkodik.⁶³ Már e helyütt szóba került, hogy a társadalmi ellentétek a „nemzeti feszültség” részét képezik. Később Széchenyi „a nemzeti gondolat átformálásának” halaszthatatlanságáról beszélt, amelyet „betegnek” nevezett, mivel csupán „egyes társadalmi rétegekre, egy kis csonka országra vonatkoztatja önmagát”, pedig „nemzetiség felettségében, érdek felettségében impozáns lelki egységet” kellene összekovácsolnia. 1933 júniusát követően tehát a „kellő szociális programkidolgozás” igénye és a kitartóan emlegetett „szentistváni koncepció” a nemzetértelmezés vitáihoz társult.⁶⁴ 1934 nyitóközleménye hangsúlyosan megismételte mindezeket, majd a következő évek folyamán a dunai politika, Magyarország hivatása, a környező népekkel való megegyezés és a hazafogalom glosszáiban vagy fajsúlyos írásokban fejtegetett témái ugyancsak ebbe az irányba mutattak.⁶⁵

Szekfű Gyula a divatos „népiség” (*Volkstum*) ismérveiről, s vele szemben a „történeti magyar államfogalomról” értekezett a *Magyar Szemle* hasábjain.⁶⁶ A *Korunk Szava* felhatalmazást kapott, hogy újraközzölje annak egy részét. A német ideológia a biológiai alapon meghatározott népet a nemzettel és az állammal azonosította. A történész aláhúzta, hogy e tan egyrészt kitaszítja a „nemzettestből” és a „politikai érvényesülés köréből” azokat, akik nem felelnek meg a faji kritériumoknak, másrészt érzelmileg magához köti a más országokban élő német nemzetiségű személyeket. Átvétele káros lenne, mert „az ősi ma-

58 Gratz Gusztáv: Magyarország és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Szemle* 2 (1928) [4. kötet] 185–198. Birodalom helyett következetesen Magyarország szót használta. Területi önkormányzat jogi hátterének előkészítésére gondolt.

59 kl.: Új Hungária felé. Sajtóvisszhang. *Magyar Szemle* 3 (1929) [5. kötet] 72–77.

60 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1934. 389.

61 Mihelics Vid: Mi történt a világpolitikában. *Nemzeti Ujság* 1933. márc. 25. 2.; A Mussolini-terv a *Matin* szerint. *Nemzeti Ujság* 1933. ápr. 1. 5.

62 MacDonald és Mussolini, 99.

63 Széchenyi: Külső és belső feszültségek, 119. Publicisztikájukban a fiatal szerkesztők szintén az elvi legitimizmus platformjára helyezkedtek.

64 Ezekért küzd a *Korunk Szava*, 190. Széchenyi előadásrészletét közölték.

65 Sz. Gy.: Új év – új kötelességek. *Korunk Szava* 4 (1934) 5–6.

66 Szekfű Gyula: Népiség, nemzet és állam. *Magyar Szemle* 8 (1934) [22. kötet] 5–13.

gyar birodalom” minden nemzetiséget „békén és védőleg fogott össze egy évezreden át”. Azonban a gondolat egyik eleme, a „népi politika” követése, mégpedig a „nép anyagi felemelése” értelmében, nem odázható tovább. A nemzetet nemcsak egyes társadalmi osztályok képviselik, hanem az alsóbb rétegek is. „A történelmi osztályok Magyarországnak át kell alakulnia népi Magyarországgá” – híresült el Szekfű mondata.⁶⁷ Aradi még a kiválás előtt visszhangozta, hogy a nemzet fogalma nem zsugorodhat össze a „vezető osztályokra”.⁶⁸ A Széchényi által a folyóirat közönsége előtt elsőként leírt aspektusokat egyébiránt Szekfű bontotta ki a *Három nemzedék* új kiadása⁶⁹ „neobarokk társadalomról” és „nagy magyar útról” szóló fejezeteiben.⁷⁰ A lapot támogató professzor 1934 tavaszán a félelmes „nemzeti kollektivitás” jegyeit boncolgatta, s a „néptársak vagy helyesebben alattvalók” sorába süllyesztett polgárok és Európa jövője kapcsán az „elborzadás” szót használta. Valószínűsítette, hogy a magyar nemzetet érő „új támadás a hozzánk legközelebb álló kultúra felől jönne, [...] amely már nem a keresztény gondolatnak, hanem saját államrezonjának engedelmeskedik”. Megjegyezte, hogy az „új nacionalizmus”, úgymint a „német diktatúra” a demokrácia intézményeivel együtt a „humanisztikus gondolatot” is felszámolta.⁷¹ Az *Uj Kor* csapata hamarosan eltávolodott e szemlélettől. Horváth Sándor domonkos professzor – ekkoriban a svájci fribourgi egyetem tanára – a védekezés jegyében a *Korunk Szavában* alátámasztotta, hogy a biológiai tényezőknél fontosabb faktorok is léteznek, s jelezte, hogy a túlzó nacionalizmus „mélységesen lealacsonyítja a haza fenséges fogalmát”, amely az emberi természettel már adott, érzelmi kötődéssel járó valóság. Szerinte „égbekiáltó kegyetlenség és igazságtalanság” kizárni azokat a nemzetből, akiket „minden fiziológiai különbségeik mellett a közös sors vagy a közös munka egy hazára utalt”.⁷² Rakovszky Tibor is úgy látta, hogy Magyarország csak akkor lesz „kijegecsedési pont” a „Dunavölgyében”, ha kezdeményező fél lesz a népek közeledésében. De mielőtt átvinné a régió politikai és gazdasági vezetését, el kell végeznie a „belső pacifikálás munkáját” saját portáján: a szegények és elesettek mellé kell állnia, s a nemzetiségi kérdést „szentistváni szellemben” kezelnie.⁷³

Németország belpolitikája és várható külpolitikai lépései felélénkítették a reflexiót. Bajza József, csakúgy, mint Pethő Sándor, Pongrácz Kálmán vagy Széchényi György a szerkesztőség kettéválása utáni hónapokban a nagyhatalmi imperializmussal szemben a Szent Korona-eszme erejében bízott. Bajza, elkerülendő, hogy az ország „orosz gubernium vagy német gau” legyen, olyan államszövetséget rajzolt fel, amelyben minden „nyugati műveltségű” Duna-völgyi nemzet jogilag egyenrangú, s az önrendelkezés teljességét bírja.

67 Szekfű: Népiség, nemzet és állam, 12–13.; Szekfű Gyula írja. *Korunk Szava* 4 (1934) 404.

68 Aradi Zsolt: Vita a lényegről. *Korunk Szava* 5 (1935) 72–73.

69 Szekfű Gyula az „úri gondolkodásról”. *Korunk Szava* 4 (1934) 191.

70 Szekfű: *Három nemzedék*, 402–415., 486–499.

71 Uo. 471–473.

72 Horváth Sándor: A hazáról és a sovinizmusról. *Korunk Szava* 4 (1934) 480.

73 Rakovszky Tibor: A magyarság hivatása a Dunavölgyében. *Korunk Szava* 4 (1934) 505. Ötven millió főt tömörítő Közép-Európáról írt.

Ausztria függetlenségének megőrzését csak a restaurációban vélte kivitelezhetőnek.⁷⁴ Pethő a politikai „életközösség” lehetőségeinek és formáinak keresését tanácsolta a „nemzetiségekkel”, minthogy az „új korszellem” *völkisch*-gondolata „átdöfi a magyar államélet idegdúcát”, s ellentmond annak a történelmi fejlődésnek és hagyománynak, amely sohasem ismert faji különbségeket. Expresszíven emelte ki, hogy a magyar alkotmány és a szentistváni királyság vonala megszakíthatatlan. „Aki tehát a *völkisch* és raceista eszmét akarja a magyar politikai élet tengelyévé avatni, az eleve köteles lemondani a magyar állameszmének történelmi határaitól, lemondani a volt nemzetiségeinkkel való kooperáció gondolatáról, lemondani a magyarság nagy szerepéről és hivatásáról a Dunamedencében” – deklarálta zárszóként.⁷⁵ Pongrácz is a toleráns, faji elfogultságokat nem ismerő, a közép-európai integrációt egyedül megvalósítani képes szentistváni alkotást, s benne a magyarság *primus inter pares* helyzetét dicsérte, mint amely a Kárpát-medence önmagukban gyenge nemzeteit felvértezi a „nyers erővel” való küzdelemre. Szekfü nyomán kárhoztatta a „szűklátókörű politikusok kismagyar szemléletét”, viszont jóval nyíltabban utalt a Szent Korona égisze alatti „magyar restaurációra”.⁷⁶ Széchenyi, aki idejekorán arról cikkezett, hogy az országnak a Nyugat kultúrközösségébe tartozó „egészséges alapsejtnek” kell maradnia, s ez egyezés keresését, s nem ellentéteket élező magatartást követel,⁷⁷ az 1935-ben kitört olasz–abesszin válság apropóján beszédtemává váló esetleges Anschluss miatt latolgatta a régi birodalmi lét pozitív oldalait. Legnagyobb előnyének azt jelölte meg, hogy egy szorosra fűzött közép-európai „keresztény kultúrközösség” kiépítése megakadályozhatná „a nemzetiszocialista centralizmus” és „a világnézeti uniformizálás” pusztítását, hisz potenciálisan a „vegyes nyelvű és fajtájú nemzetek a legerősebbek”, amennyiben olyan „magasabb egységgé” fejlődnek, amely tiszteletben tartja részeinek jogait, vágyait, s széles autonómiát tesz lehetővé.⁷⁸ A hozzászólók közül egyedül Halmossy Dénes vélte azt, hogy Magyarországnak nem kell a német vagy a szláv hatalmi étvágy alternatívájával számolnia, s a vagy-vagy légkörében élnie.⁷⁹

Ausztria bizonyítalan jövője jelképpé vált. Katona Jenő füzért szerkesztett az ezzel kapcsolatos írásokból. Dsida Elemér azt hangsúlyozta, hogy az Osztrák Császárság latinitizált német kultúrát terjesztett a Duna-völgyében, de a nagynémet gondolat helyett európai távlatok és nyugati attitűd határozta meg.⁸⁰ Henri Daniel-Rops osztotta mindezeket, s hozzátette, hogy a „római szellem” egy magatartásmód: a jog, a rend és a szabadság szintéziskeresése. A népek joggal félnek a germánság türelmetlen nacionalizmusától, s mind Ausztriának, mind Magyarországnak az új föderalizmus békéltető szolgálatát kel-

74 ⁷⁴ Bajza József: A dunavölgyi kérdés. *Korunk Szava* 5 (1935) 195–196., Uő: A dunavölgyi kérdés rendezés előtt. Uo. 379–380.

75 Pethő Sándor: Cezarizmus vagy alkotmányosság? *Korunk Szava* 5 (1935) 187–188., 217–218.

76 Pongrácz Kálmán: Magyar Sion. *Korunk Szava* 5 (1935) 303–304.

77 Széchenyi: Gondolatok az új év küszöbén, 9–10.

78 Széchenyi György: Restauráció és birodalmi gondolat. *Korunk Szava* 5 (1935) 286–287., 299–300. [Idézet: 299.]

79 Halmossy Dénes: Magyar és katolikus kibontakozás a Dunamedencében. *Korunk Szava* 5 (1935) 231.

80 Dsida Elemér: A római szentbirodalmi gondolat újjászületése Ausztriában. *Korunk Szava* 5 (1935) 129.

lene ellátnia.⁸¹ A volt osztrák külügyminiszter, Heinrich Mataja (1877–1937) az osztrák lelkiület értékeit ismertette, utána a jelen szükségével szembesített. Egy gazdaságilag és politikailag rendezett régió jobb tárgyalási esélyekkel rendelkezne: a „liliputi-autarchiák” megszüntetését megelőzné a kölcsönös egyenjogúság és függetlenség elismerése, illetve a kisebbségi kérdés döntőbíróságokkal való rendezése.⁸² Végso soron minden cikk a nagyobb (állam)keretek hasznosságát tárgyalta. Martin Gillet domonkos generális egy rész-probléma, az önérdék és az összefogás közti feszültség lehetséges feloldását jelezte, s a „jól felfogott hazaszeretet” jellemzőire tért ki. A hazafiság a legalkalmasabb arra, hogy megteremtse a békét – írta. Ez az egyén szintjén a közjó szolgálata, egy közösség esetében a patriotizmus a saját érdekek hierarchizálása és azok összhangba hozása – az igazságosság alapján – a többi nép érdekeivel.⁸³ A szentistváni eszméhez hasonlított osztrák gondolat tematikájában közölt publikációkból Dietrich von Hildebrand tanulmánya kimagaslott. Megállapításai orientáltak a kérdés iránt fogékony magyar értelmiséget. Elsőként megjegyezte, hogy a szövetségi államot alkotó különféle nemzetek gyakorta élénk szellemi összeköttetésben állnak egymással. A tudáscsere erősséggé válik, a műveltség emelkedik, a sorsközösség tudata pedig megment a szertelen nacionalizmustól. Egy ilyen politikai szerveződés sokkal inkább képes a másokkal való együttműködésre, de csak akkor, ha egyik nemzet sincs privilegizálva. Majd felelevenítette, hogy Ausztria sohasem a germán expanzió előkészítéseként értelmezte hivatását. Kicsiben Európa megtestesülése volt. A Duna-völgye népeinek jövőbeni sorsa attól függ, győzedelmeskedik-e a nemzetek feletti, európai, keresztény gondolat eszméje – jósolta.⁸⁴

A *Korunk Szava* a rivális „ifjú katolikus” kiadvány, az *Uj Kor* „hitlerizálónak” minősített irányvonala miatt továbbra is foglalkozott e kérdésekkel. De előtte vessünk egy pillantást a renitens másik csoportra. Egy korábbi tanulmányban már ismertettem, hogy a szerkesztőséget politikai indíttatásra faképnél hagyó gárda mennyire markánsan fordult el a kezdeti eszményektől, s a lap meghökkentő eklektikussága is kiviláglott.⁸⁵ 1935-ben a szerkesztői jegyzet pusztán azt ígérte, hogy „nemzetközi téren” harcolni fognak „a túlzott sovinizmus ellen, a saját faj pogány istenítése ellen”.⁸⁶ Belpolitikai vonatkozásban Aradi Zsolt vagy kitért a nacionalizmus témája elől, vagy kétértelmű üzenetet küldött,⁸⁷ vagy szándékosan sokkolt: „Szívesebben kell vállalni a harcot azokkal, akik talán megrészegedve ettől az új világtól tévútra kerültek, s a totalitást akarják, mint bezárt templomok kapuja előtt némán megállni.”⁸⁸ Erre az alapállásra felelte az ellenlap, a *Korunk Szava*, hogy az egyház szempontjából a választóvonal nem a nacionalista Harmadik Birodalom és

81 [Henri] Daniel-Rops: A latin hivatás. *Korunk Szava* 5 (1935) 165.

82 Mataja Henrik: A Dunamedence és a népszövetség. *Korunk Szava* 5 (1935) 377–378.

83 M.S. Gillet: A katolikus egyház és az univerzális kapcsolatok. *Korunk Szava* 5 (1935) 191. A közjó szolgálatáért cserébe az állam „bölcs törvényekkel és megfelelő intézményekkel” részesíti javakban az egyént.

84 Dietrich von Hildebrand: Ausztria dunavölgyi hivatása *Korunk Szava* 6 (1936) 65–66.

85 Hantos-Varga: Ankét a zsidókérdésről, 351–360.

86 Aradi Zsolt: Amiről beszélni kell. *Uj Kor* 1 (1935) 15. sz. 6.

87 Programszerű deklarációjuk hetedik bekezdésében küzdelmet jelentettek be azért, hogy „nép és nemzet fogalma fedje egymást”. Fiatal magyar katolikusnak lenni. *Uj Kor* 1 (1935). 6–7. sz. I. [Római számmal ellátott, kék színű befűzött lap.]

88 Aradi Zsolt: Amiről dönteni kell. *Uj Kor* 1 (1935) 2. sz. 8.

a bolsevista Szovjetország között húzódik, mert „túlhatalmas erőszak” és elnyomás járja át mindkettőt, ilyenformán ugyanazon az oldalon állnak. Ellenben a „demokratikus államokban” lehetőség nyílik „a nyílt és szabad küzdelemre” a keresztény értékek érdekében.⁸⁹ Az *Uj Kor* évfolyamaiban alig találunk írást témakörünkben. Robert Garric és Possonyi László értékes eszmefuttatásai szinte meglepőnek tűnnek a periodika jellegéhez képest. Garric, aki döntően a katolikusok politikai szerepvállalásáról írt, a szentszéki megnyilatkozásokra utalva erősítette meg, hogy „a haza szeretete valódi keresztény érték”.⁹⁰ A hazafiság nem a nemzet vagy a faj imádata, s nem amorális magatartás, amikor – figyelmen kívül hagyva más népek „kvalitásait” és hivatását – minden eszközt fel lehet használni a cél eléréséhez. Kulcsmondata különösen az asszimiláció problematikája miatt volt lényegi: „a haza a teljes történelem és a tradíciók összessége, a nemzet műveinek, múltbeli megnyilatkozásainak együttese”.⁹¹ A másik megszólalást előkészítette Makray Lajos katolikus nagygyűlési beszédének felelevenítése. Az országgyűlési (pap)képviselő a szélső-jobboldal ideológiáját, az „újpogányságot” kívánta hatástalanítani. Leszögezte, hogy a magyarság „inkább nemzet, mint faj”, mert a Duna medencéjében „a történelem forgószele a népfajok bő keverékét kavarta össze”. A vér misztériuma meddő történelmi materializmus, a faj – olvasatában a nép – nemcsak biológiai egység, amint a nemzet sem csak gazdasági vagy védelmi célszerűségi tömörülés. Szellem, kultúra, közös múlt és tudatos akarás nélkül a leszármazás még nem eredményez közösséget – proklamálta.⁹² Possonyi 1936 tavaszán arról a „szemellenzős sovinizmusról” osztotta meg véleményét, amely „nem lát megbecsülendő értékeket a kisebbségi népelemekben”. Aláhúzta, hogy a magyarság „a túlhajtott nacionalizmus koráig” a vele együtt élő népeket egyenjogúnak tekintette, s mindenkor egy magasabb eszme védője volt: a keresztény univerzalizmus a békeateremtést segítette elő. A jelenben is ki kell tartani „az ezeréves európai hivatás továbbművelése mellett”, s nagyobb megértést kellene tanúsítani azok iránt, akik önálló nemzeti kultúrájukat később kezdték művelni. Így lehet az ország „a jövődő közép-európai testvériség eszméjének” hordozója. Kertelés nélkül írta, hogy összefogas nélkül a térség a „Dunavölgyén kívüleső imperialista népek gyarmatává és zsákmányterületévé” válhat. A szociális igazságosság érvényesítését, azaz a „nyugodt gazdasági egyensúly” elérését nevezte az újraépítés első lépésének. A „helyes nacionalizmus” útján jár az a kormányzat, amely a népi és ipari tömegeket megmenti az anyagi és szellemi elsorvadástól, így az, „mint élő, fejlődő, szellemiekben is irányt mutató nép” mozgatója lesz a függetlenség megőrzésének és az együttműködésnek.⁹³ Possonyin kívül a nem elfogulatlan Kőnig Antal adott hangot

89 Dietrich von Hildebrand: A kétféle illuzionizmus. *Korunk Szava* 7 (1937) 354. Hildebrand írása, az azonnali reakciók után, az antibolsevizmus jelszavát hangoztató katolikus többség véleményének is ellentartott.

90 XI. Pius 1930. évi nyilatkozatát idézte, s Pacelli bíborosnak tulajdonított egy kifejezést, amelyet, mint később kiderült, valójában a pápa mondott. „Le patriotisme est l'une des formes les plus élevées de la charité collective” – idézte a pápát a második világháború után a francia követ. François Charles-Roux: *Huit ans au Vatican. 1932-1941*. Paris, 1947. 62.

91 Robert Garric: Katolikusok a közéletben. *Uj Kor* 1 (1935) 11. sz. 6.

92 Makray Lajos: Mit adott a kereszténység a magyar nemzetnek? *Uj Kor* 1 (1935) 13. sz. 7-8. Makray nem tartozott az *Uj Kor* szerzői közé.

93 Possonyi László: Magyar hivatás. *Uj Kor* 2 (1936) 6. sz. 105-106. Bevezető sorai szerint téves, hogy a magyarság egyedüli hivatása az, hogy megmentse önmagát.

annak, hogy a szentistváni gondolat légüres térben mozog, ha a lakosság nincs tisztában az utódállamok „nemmagyar fajú népeinek” törekvéseivel és nemzeti érzéseivel.⁹⁴ Egy áhított revíziós népszavazás esetén csak akkor lehetne számítani mások csatlakozására, ha itthon megfelelő a nemzetiségi politika.⁹⁵

A *Korunk Szava* utolsó korszakában sokszor és sokat írt a nacionalizmusról, annak válfajairól, s a Szent Korona-eszme mellett (vagy helyett) egyre többet a szentistváni gondolatról. Az előbbi, kifejtés nélkül, a területeket és népeket egybekötő hatalom szuverenitását, a magyar szupremáciájú államot jelenítette meg, az utóbbi jobban megfelelt a békés újraegyesülés tervének, amelybe már a nemzetiségi önkormányzat létezése is belefért. A cikksorozat mintegy megalapozta az „igaz honszeretettel” szembeállított nacionalizmus, úgymint a „kollektív egoizmus” jegyeinek keresztény szemszögű elemzése. Külföldi szakirodalom ismeretében Széchényi nyomatékositotta, hogy e perspektívában az egyes ember pusztán eszköz a nemzet szolgálatában, ezért a „lelkek üdve”, az egyház vezérelve, eltörpül a közösség javához képest, e mellett a föderatív megoldás is ártalmasnak van beállítva. Holott a nemzet „folyton alakulásban lévő kisebb szervezetek egységbe olvadása”, a „faji-differenciátudat” nem zárja ki a „népszolidaritás” és a „participálás” gyakorlatát.⁹⁶ A szentistváni gondolat 1930-as évekbeli interpretációiban a részek önállósága és szerves illeszkedése nagy szerepet kapott.

A kulcsfogalmak az átlagpolgár fülének nem voltak idegenek, de tudós tanulmányok, amelyeket bizonyára nagyon szűk kör olvasott, csak 1938-ban, a Szent István-émlékévben láttak napvilágot.⁹⁷ A *Korunk Szava* publikációi egy követendő mintát, egy értékalapon működő társadalmi ideált, egy keretet vázoltak. Alkalmanként országjáró előadásokkal⁹⁸ is szerették volna ellensúlyozni a németbarát „szisztematikus, céltudatos tömegizgatást”.⁹⁹ A felvilágosító publicisztikát kompetens személyek végezték. Rendkívül ritka volt – jellemzően a kül- és belpolitikai helyzet romlásakor – a jó szándékú, de anakronisztikus okfejtés. Dsida Elemér 1938-ban, az Anschlusst követően azt bizonygatta, hogy a szélsőségekkel szemben „a történetileg fejlett állameszme a Duna-tér összefogó ereje” lehet. Igazolásként Szent István életművének pozitívumait sorolta: a király megszervezte „a keresztény magyar nemzetállamot”, a nyugati kultúrközösséghez csatolta az országot, s ezzel „az európai gondolat egyik hirdetője” lett, azonfelül „nemzeti harmóniát és nyu-

94 Sági György: Szentfülöpi-Kőnig Antal magyarországi sváb újságíró fordulatokban bővelkedő élettörténete. *Fons* 28 (2021) 277–307. Ezekben az években Kőnig a magyarországi németek Basch Ferenc dirigálta radikális csoportjával szimpatizált.

95 Kőnig Antal: Kisebbségi kérdés – szentistváni gondolat. *Uj Kor* 2 (1936) 28. sz. 8.

96 Sz. Gy.: A „nacionalizmus”. *Korunk Szava* 5 (1935) 72–73. E nézetben a nacionalista a más néphez tartozó embertársat ellenségként kezeli, s a „magasabbrendű [nemzetfeletti] testületek” összmunkáját nem ismeri el.

97 Nagy Miklós: A szent korona eszméje. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. Serédi Jusztnián. I–III. Bp., 1938. II. 267–307.; Szekfű Gyula: Szent István a magyar történelem századaiban. In: *uo.* 3–80.

98 Zöld Ferenc: Győri előadássorozat a szentistváni gondolatról. *Korunk Szava* 7 (1937) 167. Katona Jenő, Pálffy József, Dsida Elemér, Czikkann-Zichy Móric, Tobler János tartottak ismeretterjesztő fórumot.

99 Szabados Mihály: Kisebbségi kérdés – szentistváni gondolat. *Korunk Szava* 7 (1937) 172.

galmat teremtett” és „örök érvényű keresztény kisebbségi politikát” folytatott.¹⁰⁰ A Szent Korona Szövetség főtitkára más alkalommal tényszerűbb kijelentéseket tett: egy föderatív államalakulatban az egymásra utalt népek együttműködése gazdasági és kulturális jólétet hoz, e mellett egy „közép-európai katolikus birodalom” útját állhatja a pángermán törekvéseknek. Fontos, hogy bár a revíziós vágyakat nem értik „Nyugaton”, a szentistváni gondolatot mint kiengesztelődést hozó „erkölcsi eszmét” elfogadják.¹⁰¹ Az, hogy a „magyar kérdés”, csakúgy, mint az osztrák-probléma nem hagyja hidegen a volt antant országait, ismétlődő (önámító) állítás lett: „a dunai tér hatalmi egysége és függetlensége” európai érdek is, s mivel a magyarság államalkotó politikai képessége bizonyított, „cselekvő és kezdeményező” magyar külpolitika szükséges – vélte a revízióról korábban könyvet író¹⁰² Csetényi József. Recenzora azzal egészítette ki a gondolatsort, hogy Magyarország önállósága „léttörvény”.¹⁰³

Az „ezeréves alkotmányosság” léte, „a szabadság, a jog és a hatalom egyensúlyának” dicsérete, a testvérnépek kibontakozását segítő, sok évszázados berendezkedés, továbbá a fajgondolat fölé emelt nemzetfelfogás, végül gyökeres szociális reform sürgető volta közös pontjai voltak a „szentistváni gondolat” leírásának.¹⁰⁴ A „magyar állameszme” tárgyalása, valamint az „ősi birodalom” remélt feltámasztása modern államszövetség alakjában nem feltétlenül kapcsolódott a legitimizmushoz. Amikor Széchényi gróf az érveléseiben a „népkirályságot” s Habsburg Ottó személyét népszerűsítette, érzelmi kötődésen túlmenő praktikus okokra is hivatkozott. Biztos volt benne, hogy a király visszahelyezése alkotmányos jogaiba „a nagynémet tenger” ígézetét törné meg, s a magyar államiság megszilárdulását jelentené.¹⁰⁵ De célzott rá, hogy ez „csak magyar megoldás lehet, nem a régi monarchia értelmében vett restauráció”. A lapalapító nem volt fantaszta, tudta, hogy e kérdésben a jogfolytonosság elvével szemben állt a trónfosztás ténye. A király trónra léptét ezért instaurációként, a „magyar alkotmányosság csúcsaként” prezentálta, ami csak a kormányhatalom beleegyezésével történhetne meg.¹⁰⁶ A gyakran konkrét javaslatokat kidolgozó¹⁰⁷ Széchényi 1938-ban, egy másik írásában a „szélsőséges gondolkodás nagyszámú képviselőinek”, köztük a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, utóbb az Egyesült Keresztény Párt egyik vezető egyéniségének, Csilléry Andrásnak németországi útja miatt elengedhetetlennek tartotta a keresztény politika irányelveinek újbóli definiá-

100 Dsida Elemér: A szentistváni gondolat európai jelentősége. *Korunk Szava* 8 (1938) 222. Történelmi reakció:

Szekfű Gyula: A szentistváni állam. In: uő: *Állam és nemzet*. Bp., 1942. (A Magyar Szemle Könyvei) 32–37.

101 Dsida Elemér: A szent-istváni gondolat a Nyugat szemzőgéből. *Korunk Szava* 6 (1936) 366.

102 Csetényi József: *Revízió. Nemzeti felemelkedés vagy tartományi életre szülődés*. Bp. [1929.]

103 Papp Zoltán: Új Trianon felé? Csetényi József könyve. *Korunk Szava* 6 (1936) 385–386. Dsida hasonlóan nyilatkozott. A szerző a Németország iránti szervilis magatartást, a magyar küldetéstudat feladását a háborús vereség okai közé sorolta.

104 Szabados: Kisebbségi kérdés, 172.; Katona: A magunk útján, 289–290.; Uő: Mit jelent a szentistváni gondolat? *Korunk Szava* 8 (1938) 181.; Dsida: A szentistváni gondolat európai jelentősége, 222.

105 Többek között Habsburg Ottó erkölcsi integritása, illetve a szociális kérdés felvállalása miatt.

106 Széchényi György: Közhatalom és legitimizmus. *Korunk Szava* 7 (1937) 197–198. Alapkérdése, hogy a legitimitás és a legalitás ellentétessége vajon feloldható-e?

107 Széchényi: Külső és belső feszültségek, 120. „Számoljunk a szlovák öntudattal és a nyelvi önállás törekvésével. Létesítsünk egy kultur gócpontot a szlovák nyelv számára a budapesti katolikus egyetemen.”

lását. A „szentistváni gondolat” és a szociális királyság propagálása első helyen tűnt elő. A második pont az 1930-as években több intellektuális műhelyben ekkor formálódó perszonalizmus¹⁰⁸ hatását tükrözi, ezért „az egyéniség tiszteletére, szabad érvényesülésére és a közszempontokra épülő társadalom és államhatalom” képviselétét írta elő. A harmadik helyre a szerző a „sajátos magyar életforma” tudatosítását tette.¹⁰⁹

A folyóirat e tárgykörben közölt publikációinak jelképes zárása lett Gogolák Lajos beszédes című esszéje.¹¹⁰ A *Korunk Szava* történetének egyik leghosszabb írása az első zsidótörvény kihirdetése után jelent meg. Az áttekintés lényege, hogy Magyarország „nem faji, nem vérségi, de elsősorban is keresztény és erkölcsi fogalom”, mivel Szent István király „nem alkothatott egyoldalú faji államot a magyarság számára”, ugyanakkor a politikai szerveződésen „mindig átütött a magyar nép alakító ereje”. Az ország lakosságát a közös sors, a közös véráldozat, a közös föld, a közös művelődés alakította és fűzte egybe.¹¹¹ A közíró félreérthetetlenül bírálta a „pogánykodó és kereszténytelen” faji gondolatot, amely „a német vér felsőbbbségét hirdeti Európa minden más nemzete fölött”. E teória átvételével számtalan, a nemzet életét gazdagító személyiséget kellene kizárni a magyarság köréből – konfrontálta a valósággal az olvasókat.

Az 1937 áprilisában indított *Korunk Szava* Népkönyvtára-sorozat füzeteinek célcsoportja a templomlátogató egyszerű népréteg volt.¹¹² A közérthetően írt brosrúak túlnyomó többsége a nemzetiszocialista ideológiát, a német hatalmi törekvéseket vagy a diktatúra mibenlétét tárgyalta, s csak néhány tett célzást a történelmi múltra (is) építendő esetleges államszövetségre. Griger Miklós okosan érvelő legitimista irata az alkotmányosságot, úgy mint a királyi jogoknak és a „népszabadságnak” együttes érvényesülését helyezte fókuszba: „a Szent Koronában forrott egy nemzetté a magyar, a német, a tót, a szerb és a román”, s az állam, „melyet a honszerző faj teremtett”, nyugalmat, élet- és kultúrlehetőséget adott. Úgy gondolta, hogy a szociális kérdést komolyan vevő „demokratikus királyság” megoldást hoz. A monarchia felállítása szövetségi alapon történne úgy, hogy „minden ország megtartaná a maga önállóságát, önkormányzatát, teljes függetlenségét, csak a király személye volna közös”.¹¹³ Az alkotmányosságot és az „elemi természetjogok” elismerését, így közvetve az állameszme tartalmát, egy másik füzet a sok évszázados „nemzeti nagyság” forrásává tette.¹¹⁴ Később Kokas Elemér egyrészt „az osztályok békés és rendezett versengését”, azaz a „demokratikus váltógazdaság” értékét ecsetelte, másrészt a Duna-völgye jövője érdekében, valamint az „új cézárizmus” legyőzésére „igazságos újjárendezést” és a térség érintett népeinek „összefogását”, egy „nagyobb államszövet-

108 Hantos-Varga: A politikai cselekvés viszonyítási pontjai, 714–720.

109 Széchenyi György: Keresztény legitimizmus és átkeresztény nemzeti szocialisták. *Korunk Szava* 8 (1938) 11–12.

110 Gogolák Lajos: Szent István birodalma és a faji gondolat. *Korunk Szava* 8 (1938) 407–411.

111 „... a tudomány tanulságai már régen megmutatták, hogy tiszta faj nincs Európában, valamennyi európai nép több fajta összetételéből és folytonos keveredéséből alakult.” Uo. 409.

112 *Korunk Szava* Népkönyvtára. *Korunk Szava* 7 (1937) 225.

113 Griger Miklós: *Diktatúra vagy népkirályság*. Bp. [1937.] 4., 10., 14. A Szent Korona „összefoglalása a nemzeti élet minden hatalmi tényezőjének egy szerves egésze”.

114 N. n.: *Levél az alkotmányról a Korunk Szava szerkesztőjéhez*. Bp. [1937.] (*Korunk Szava* Népkönyvtára.)

séget” ajánlott.¹¹⁵ Kozma Erzsébet a „dunamenti országok” kiengesztelődését várta, s a keresztény Európa hagyományos értékeit az „embertelen rendszerrel”, a hitleri Német-országgal ütköztette. A történelmi Magyarországot jogtisztelő, emberies, a nemzetiségek boldogulását segítő hatalomnak írta le. „A magyarság nélkül Középeurópa népei nem biztosíthatják a jövőben még függetlenségüket sem a náluk jóval erősebb nagyhatalmakkal szemben.” A megbékélés és egységes fellépés részleteiről nem szólt.¹¹⁶ Bencze János – bár külpolitikai elemzést végzett, s magyar–osztrák sorsközösséget emlegetett, illetve határkiigazítást „Csehországgal” – nem tért ki a szentistváni országra.¹¹⁷ Azonban mindannyiuk perspektívája a Nyugat volt, s a nemzeti múlt pozitív mintaként ellensúlyozta az önzésre és erőszakra épített új politikai struktúrákat. A *Korunk Szava* nem csupán leírt egy ideált, hanem elhatárolódásra akarta készíteni publikumát a „hatalmi tobzódás” (Bajza) idegen áfiumától.

A Népkönyvtár útjára bocsátásával egy időben jelent meg első ízben *Az Ország Útja* (1937–1943) állam- és nemzetpolitikai havilap, amely Dessewffy Gyula és Barankovics István szerkesztésében a „magyar szükséglet” szempontjai szerint értékelte a nemzetközi és a hazai politikai történéseket, valamint kilátásokat.¹¹⁸ A közlemények szakcikkek voltak, más látószög érvényesült, mint a „reformkatolikus” orgánumban. Kitérőnket az indokolja, hogy a médium a „történeti magyar állameszme korszerű megvalósítását” legfőbb célként tekintette, s a „korirányokat” e mércéhez viszonyítva konzervatív szemszögből tárgyalta.¹¹⁹ 1937–1938-ban több publikáció szólt a Duna-völgyi vezető szerep feltételeiről, továbbá egy esetleges jobb jövő kontúrjairól.¹²⁰ A *Korunk Szava* vállalta a folyóirat reklámozását, de a közös pontok ellenére, vélhetően az eltérő jelleg folytán, vajmi ritkán referált laptársára.¹²¹ Az *Ország Útja* szerkesztősége világosan elhatárolta magát a „folklor-nacionalizmustól” és a „pántlikás irredentizmustól”, s kiemelte, hogy a magyarság – melyet „erkölcsi és szellemi valóságként”, valamint „keverten is egységes” közösségként határozott meg – csakis „minőség-nép” gyanánt tud revízióban reménykedő nemzet maradni.¹²² A „mozaik-nép” inverz-fogalma morális értéket, „felsőbbrendűséget”, azaz politikai műveltséget, civilizatórikus küldetést jelölt, de ezzel párhuzamosan mélyreható

115 Kokas Elemér: *Harmadik út*. Bp. [1937.] (Korunk Szava Népkönyvtára) 3–4., 7–8. Az új dunai rend alappillérei: a kisebbségi kérdés megoldása új jogalkotással, kölcsönös gazdasági kedvezmények biztosítása, összefogás a nagyhatalmi befolyás („a német–orosz terjeszkedés”) ellen.

116 Kozma Erzsébet: *Nemzeti szocializmus és keresztény erkölcs*. Bp. [1937.] (Korunk Szava Népkönyvtára) 7–8.

117 Bencze János: *Két pogány közt egy hazáért*. Bp. [1937.] (Korunk Szava Népkönyvtára.)

118 *Az Ország Útja* 2 (1938) 9. sz. [128.] [A folyóirat oldalszámozását ebben az évben a 7–8. (összevont) számtól újrazedték. Másfél év után röviden összegezték a lap profilját. Itt jelent meg először, hogy a „keresztény erkölcs” számukra is mérvadó kritérium a tettek megítélésekor.]

119 *Az Ország Útja*. *Az Ország Útja* 1 (1937) 1. sz. 1–3.

120 A politikai berendezkedésről, a királyságról írva a lap a cikkekben az „alkotmányos” vagy „apostoli” előtagot a „szentistváni” jelzőnél gyakrabban használta.

121 *Az Ország Útja* köszöntése. *Korunk Szava* 7 (1937) 159. Később Dessewffy a magyar politikai érzék „megrontásáról” értekezett, melyet, szemben az *Új Kor* álláspontjával, „az új idők szelleme” bomlasztó hatásából vezetett le. A magyarság erejét – szerinte – a nemzeti eszmények és az európai hivatás ápolása, valamint az „egyetemes érdekeknek a partiális érdekek fölé való rendelése” biztosította. Dessewffy Gyula: *Nemzeti génuszunk árulói*. *Korunk Szava* 7 (1937) 265. E két íráson kívül előfizetési reklámok jelentek meg.

122 *Az Ország Útja*, 1–2.; Barankovics István: *Hol vagy István király?* *Az Ország Útja* 1 (1937) 5–6. sz. 84.

szociális, kulturális és társadalmi átalakulásra is utalt.¹²³ Az újság optikájában a „magyar feléledés” szorosan kapcsolódott a „történelmi feladat”, a „rendeltetés”, az „elhivatottság” vállalásához, vagyis a „dunai terület” sorsához, ahol a magyar állam a térség politikai megszervezője, emellett „a keresztény latin humanizmus” közvetítője volt. Fontos elem, hogy nemzetideájuk szerint a magyarság „magasabb egységében” fölolvad „a faji, a szociális és a népi nacionalizmus”.¹²⁴ Dessewffy, értelemszerűen, a „Kárpátokon belül élő népek egyesítésének röögös és nehéz útját” nevezte meg hivatásként, amikor is Magyarország immár *primus inter pares* szerepben aktivizálódik.¹²⁵ Ferdinandy Mihály, a szentistváni állameszme egyetlen elemzője egyrészt azt húzta alá, hogy a magyar birodalmi gondolat mindig nemzetfölötti valóságot jelentett, másrészt azt, hogy csak egy független és kiegyensúlyozott ország lehet „nyugpontja” a várt szövetségi kombinációnak. Nem mellesleg nyomatékosította, hogy Szent István „műve” a 20. században erkölcsi síkon mutat utat: segíthet az erős hatalom, az észszerű tekintély, valamint „az egyén önrendelkezési és kiteljesedési joga” közti helyes arány megtalálásában.¹²⁶ Barankovics 1938 őszén megerősítette, hogy a dunai népek „egységbeszervezése” nem más, mint élet hozta misszió, emiatt „a mellérendeltség egyensúlyos állapotában” kell „az elszakított kisebbségeket” is megszólítani.¹²⁷ A múlt örökségéről, a parlamentarizmusról és az alkotmányreformról folyó viták miatt egy tanulmány megemlézése még idekívánczozik, mert érvelése megegyezett Almásy későbbi okfejtéseivel. Ferdinandy László a „magyar szabadságeszme” s a történelmileg kialakult alkotmányos intézmények létének értékét, azaz a vármegyei és városi autonómiát, illetve a felelősség elvét domborította ki. Nem csupán az eszményként kezelt „saját lábán járó társadalom” előnyeit méltatta, hanem bírálta „az ősi államfenntartó szellem” dualizmus kori hiányát, azt, hogy a nemzetiségek „fokozatos bevonása” az önkormányzatokba nem történt meg. E tény a várt újjárendezés miatt tanulságot szolgáltat.¹²⁸

A magyar függetlenség és integritás védelme

A *Jelenkor* látásmódja, szerkesztőségi tagjai révén, bizonyos értelemben már születése előtt kialakult. A „kor selejtes divatját” nem becsülték, ehelyett minden alkalmat megragadtak, hogy a „történelmi és emberi, európai és szabad Magyarország” képét, azaz a szen-

123 Az Ország Útja, 1–2.; Barankovics: Hol vagy István király, 1–2., 84–85. Barankovics úgy vélte, hogy történelmünkben az „erkölcsi vonatkozás túlnőtt a katonai, gazdasági és politikai vonatkozásokon”. Dessewffy kedvelte a „felsőbbrendűség” és a „vezérség” szavakat, melyekkel a „magyar szellem” fölényére kívánt rámutatni. Dessewffy Gyula: Egész Európában. Az Ország Útja 1 (1937) 4. sz. 64–65.; Uő: Nemzeti géniuszunk árulói, 265.

124 Az Ország Útja, 1–3.; Dessewffy Gyula: Magyarországot. Az Ország Útja 1 (1937) 2. sz. 55–56.

125 Dessewffy: Egész Európában, 65.

126 Ferdinandy Mihály: Szent István és a szentistváni állameszme. Az Ország Útja 2 (1938) 2. sz. 65–80.

127 Barankovics István: A müncheni egyezmény és a békés revízió terve. Az Ország Útja 2 (1938) 10. sz. 263–268.

128 Ferdinandy László: Nemzeti alkotmány szükségessége. Az Ország Útja 1 (1937) 2. sz. 11–16. A jogász szerző Ferdinandy Mihály unokatestvére volt. A „magyar szabadság” kifejezés többek között Werbőczy István *Tripartitum* című műve egyes szakaszaira utalt.

tisztváni szellemiséget ápolják.¹²⁹ Kétségtelen, ez a publicisták írásain látszik, hogy Szekfű történeti krédója, vagyis annak bemutatása, „mint kötelez a múlt erkölcsi tartalma”, sokak számára követendő példa volt.¹³⁰ A terület-visszacsatolások eufóriájának idején, illetve a második világháború kirobbanása után, a „visszafejlődést” jelentő „korszellem” ellenében többször közöltek ismertetések Szekfű munkásságáról.¹³¹ A „rég magyar politikai érzéknek”, a vezető réteg „orientáló képességének” csorbulása, s a társadalom töréspontjainak bemutatása a tudós egyik fő mondandója volt: 1939-ben figyelmeztetett, hogy a magyarság „egész történelmével, tapasztalataival és lényegével ellentétes fogalmak” bomlasztó hatása érzékelhető.¹³² A kiút az ősi jellemvonások, a „szabadságszeretet” és a „józan érzék” újjáélesztése.¹³³ A historikus a *Jelenkornak* politikai töltetű, erőteljes közleményeket küldött.¹³⁴ 1940 karácsonyán az „aktuális törekvések szimbólumának” nevezett „szentistváni államrendszerről” három vonatkozásban írt. E publicisztika a lap egyik meghatározó cikke lett. Első örökségként, az államhatalmat és a területi integritást jelképező Szent Koronára hivatkozva, az ország függetlenségét és teljes szuverenitását hangsúlyozta.¹³⁵ A magyarság az államát „nem rendelheti alá más európai vagy ázsiai alakulatoknak”, így az, aki kész lemondani az ország önrendelkezési jogáról, „a keresztény-magyar történetfelfogás árulója” – üzent elsősorban a radikális jobboldalnak. Ezek után, második ismérvként, az állampolgárokkal szemben kötelező keresztény bánásmód megvalósulására kérdezett rá, hiszen nem lehetne „olyan törvényes rendelkezéseket hozni, melyek a krisztusi szeretetet és a természetjogot arculcsapják”. Ellenkezőleg, a kormányzati döntéseknek minden ember méltóságát, szabadságát s az élete fenntartásához szükséges lehetőségeket kellene szavatolnia. Az alsóbb osztályok és a magyar zsidóság sanyarú helyzete kapcsán Szekfű erélyes bírálatot mondott. Leghosszabban, a múlt támasztotta harmadik követelményként, az Észak-Erdély visszatérével is megnagyobbodott országban a nem magyar népekhez való viszonyulás kérdését feszegette. Hitte, hogy a magyar politika akkor cselekszik jól, ha „Szent István szellemében” leméri az indokolt nemzetiségi igényeket, s azokat a szabadság lehető legnagyobb mértékére törekedve, de a magyar állam szuverenitásának sérelme nélkül, „jókedvvel és nem keserű kénytelenségből” teljesíti. Pontosította, hogy hosszú századokon át nem létezett sem modern értelemben vett nemzet, sem nemzetiség, sem kisebbségvédelem. Két szélsőségtől óvott: az

129 N. n.: Bajza József. *Jelenkor* 2 (1940) 2. sz. 1.

130 [Katona Jenő:] Uj szerkesztőbizottságunk. *Korunk Szava* 8 (1938) 435–436.

131 Balla Antal: Állam és nemzet. *Jelenkor* 4 (1942) 14. sz. 5. „A nemzetiségek Szent Istváni kezelése a múltnak és egyszersmind a jövőnek is az útja.”

132 Szekfű: *Három nemzedék*, 416–465.; Uő: A magyar jellem történetünkben. In: *Mi a magyar?* Szerk. uő. Bp., 1939. 552–556.

133 Szekfű Gyula: A vezetőréteg és a szegénység szociális nagykorúsítása. *Jelenkor* 1 (1939) 6. sz. 5–6.

134 Szekfű Gyula: A kísértésben. *Jelenkor* 1 (1939) 1. sz. 5–6.; Uő: Il Principe Cap. XVIII. *Jelenkor* 2 (1940) 3. sz. 1–2.; Uő: Izmosodik az egyén. Uo. 10. sz. 5–6.; Uő: A történelem tanítása. Uo. 24. sz. 1–3.; Uő: Széchenyi mai jelentősége. *Jelenkor* 3 (1941) 17. sz. 1–2.; Uő: A tízparancsolat a közéletben. *Jelenkor* 4 (1942) 22. sz. 1–3.

135 Erről bővebben lásd Szekfű Gyula: A szent korona eszme. *Magyar Nemzet* 1941. március 30. 5–6. Az írást motiváló kötet: Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Bp., 1941.

„aktív magyarosítás” csapdájától, valamint a mértéket nem ismerő kisebbségi jogok sürgetésétől, ugyanakkor, Kárpátaljára gondolva, a területi autonómia helyénvalóságáról írt.¹³⁶

E tematikában a közlemények kezdettől fogva egyöntetűek voltak. Magyarország csak akkor érheti el régi hatalmának valamilyen mértékét, hogyha „visszatér a jog, az igazság, a Szent Korona eszményeihez”. E régi tan nem szikár jogi fikció, hanem „rendező elv”, amely a magyar uralmi gondolon túl „emberies és méltányos princípium”. Biztonságot, méltó életet, fejlődést, s az együttműködés távlatát kínálja a nemzetiségekkel és a környező kisebb népekkel – tudatta a szerkesztőségi vezércikk.¹³⁷ A kormányzatnak be kellene bizonyítania „a magyar államgondolat igazát”, s vonzóerőt gyakorolnia a környező dunai népekre – vetette fel konkrét javaslatot taglalva egy újabb állásfoglalás. A szentistváni eszme a magyarság vezető szerepe mellett jelenti még „a méltányosság, a jogegyenlőség, testvériesség igényeit minden nép számára”. A nemzetiségi polgároknak azonban az új Magyarországon „nincs átütő politikai és társadalmi szervezetük”, viszont élményeik visszahatnak a határon túlra. A politikának nem „hangulati elemek” kreálása a feladata, hanem „intézményi megoldások” kidolgozása. Ennek egyik módja, ha megfelelő szakemberek helytálló és független felmérést készítenek a vármegyékben, s ez a vizsgálat a nem magyarok életkörülményeit, közigazgatási és kulturális elvárásait venne számba.¹³⁸

Az ország területének és népességszámának emelkedése a szervezési, adminisztratív gondok mellett újabb ideológiai vitákat is hozott. A magukat magyarnak vallók között számos izraelita volt, a megváltozott nemzetiségi (s felekezeti) arányszámok miatt az asszimiláció problematikája újból felmerült.¹³⁹ A rendszeresen publikáló ifj. Pallavicini György kétfelől közelített a témához. Szerinte a „Szent István-i birodalom” koncepciója elképzelhetetlen a keresztény alapelv, azaz a népek békés együttélése nélkül. De az ország Duna-völgyi pozíciójának megszilárdítása nem lehet a faji védekezés útja: a magyarság nem lehet győztes, „ha mindent kivet magából, ami vérre, fajra nem tiszta”.¹⁴⁰ Az ezer esztendővel ezelőtt alakított államban „a vezérlő gondolat” nem a magyarság „tisztán tartása”, hanem „a kettős kereszt összefogó ereje” volt.¹⁴¹ Az arisztokrata fokozott felvilágosító és öntudatosító munkában látta a kirekesztő nézet legyűrésének lehetőségét. Keresztury Dezső, aki éppen az Eötvös Collegiumban tanított, szintén a múlt igaz ismeretére hívott, mivel a faj és a hazafiság „félremagyarázott és eltorzított eszméi a nemzeti demagógia eszközeivé” sülly-

136 Szekfű Gyula: A történelem tanítása. *Jelenkor* 2 (1940) 24. sz. 1–3.

137 N. n.: Bajza József, 1.

138 N. n.: A szentistváni gondolat. *Jelenkor* 2 (1940) 5. sz. 3–4.

139 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2005. 251–252.; Victor Karady : Les Juifs de Hongrie sous les lois antisémites. *Actes de la recherches en sciences sociales* 11 (1985) Nr. 56. 4. 1938-ban 400 ezer izraelitát írtak össze, 1941-ben 725 ezer főt.

140 Lendvai szemében a „törzsökös” magyarnál, „aki némely antropológiai ismérveket szinte eszményi tökéletességben” mutat fel, de idegen [német] szellem fertőzöttje, értékesebb „a magyar lelkialkatú”, aszimilált polgár. Lendvai István: A vérmítosz Egerszalókról nézve. *Jelenkor* 1 (1939) 1. sz. 11.

141 Ifj. Pallavicini György: A szentistváni valóság. *Jelenkor* 1 (1939) 3. sz. 6.

lyedtek, holott magyarnak lenni nem kizárólag vérségi elrendeltetés kérdése, hanem „történelmünk szelleme, s erkölcsi egyéniségünk parancsa” is – kardoskodott.¹⁴²

Egy anonim hozzászólás exponálta markánsabban, de sematikusan a beolvadás vagy beolvasztás nehéz témáját.¹⁴³ A természetes asszimiláció során a „másfajú, másbeszédű emberek tömegeit” eszmények és érdekek fordították a magyarság felé. Míg a reformkorban az erkölcsi és szellemi fölény bírt vonzóerővel, a dualizmus alatt már eltűnt az a felöltségteljes réteg, amely a történelmi hagyomány és az európai haladás gondolatát ötvözte. Ettől fogva a gazdasági konjunktúra hatott csábítóan – fejtegette a szerző. Az elit átalakult, „különbé csoportok” képezték, melyek nem mutattak előnyös példát, pedig „a szentistváni berendezést csak tiszta magyar vezetőréteg tudja eredménnyel, haszonnal megvalósítani”.¹⁴⁴ A magyar jellem elvesztését sirató sorokra (részben szekfüli parafrázisokra) a nemzetiségi tematikában járatos bölcsészdoktor Gogolák írt választ.¹⁴⁵ Más kutatásokra is támaszkodva cáfolta, hogy a 19. századi, korábbiakhoz képest számszerűleg jelentős beolvadási folyamatnak a magyarság „egyénsége” áldozatul esett volna.¹⁴⁶ Az eszszé döntően a modern nemzet kialakulásával foglalkozott Nyugat-Európában, ahol terület, nép és főhatalom egybeesett, valamint „Keletközépeurópában”, ahol a nemzetiségek kavalkádjá miatt „az államot birtokló nép” egyik fő ambíciója az egységreemtetés volt, amit vagy ideológiai és érzelmi (szabadság és haladás ideája), vagy uralmi eszközökkel (iskola és közigazgatás) igyekezett elérni. Nyugaton a nemzet egy „küldetés” köré gyűjtötte a társadalom tagjait, ez a régi renddel szemben „a jogállam megvalósítása, bizonyos magas etikai, társadalmi és politikai követelmények hangoztatása” lett.¹⁴⁷ Magyarországon a nemesség, amely magát a nemzettel azonosította, a nyelvi asszimilációval, melyet a hűség és a hazafiasság bizonyítékának vélt, idomította saját eszményeihez és magatartásformájához a nemzetiségi lakosság „mély rétegeiből” feltörekvőket. A szerző az ösztönös, „természetes asszimiláció” mellett, az állam „mechanikus asszimilációját”, illetve az „egyéni” és a „tömeges” hasonulás (voltaképp elnemzetietlenítés) lehetőségeit és korlátait illusztrálta. S rávilágított arra is, hogy népcsoport(ok) esetében csak szórvány helyzetben lévő „népi-nyelvi szigetek” beolvasztása vezethet hosszú idő alatt sikerre: a nyelven kívül a hagyomány, a gondolkodás és lelki világ átvételére.¹⁴⁸ Gogolák külön írást

142 Keresztury Dezső: Magyar önismeret Trianon után. *Jelenkor* 1 (1939) 2. sz. 5–6. Megközelítése emlékeztet Karácsony Sándor nézeteire. Gyurgyák: Ezzé lett magyar hazátok, 320–321. Emellett megjegyezte, hogy a háború után az elit a világegésre nem magábaszállással, hanem az ellenfél vádolásával felelt: a „nemzetietlen, hazaáruló, destruktív, forradalmi erők” bomlasztó viselkedéséről beszélt.

143 Szabó: Magyar nemzetfelfogások, 53–56.

144 N. n.: Az asszimiláció kérdése. *Jelenkor* 4 (1942) 8. sz. 5. A sorokon mintha érződne Farkas Gyula hatása.

145 Gogolák Lajos: Az asszimiláció. *Jelenkor* 4 (1942) 16. sz. 8–10., 17. sz. 5–6.

146 „... az asszimiláció a magyarság történetében mind a természetes tényezők által megszabott pályán, mind a mesterséges eszközök alkalmazása korában lassú, szövevényes folyamat volt, olykor észrevehetőleg kiszélesült, máskor elapadt, nagyobb zárt nemzetiségi tömeget azonban sohasem tett magyarrá. Ez azt is jelenti, hogy magyarságunk ma is sokkal magyarabb, miként némelyek – idegenek és magyarok – egy-egy társadalmi réteg vagy egy-egy helyi közösség síkjáról tekintve megállapítani szokták.” Szabó István: Az asszimiláció a magyarság történetében. *Hitel* 7 (1942) 1. sz. 46–47.

147 Gogolák: Az asszimiláció, 8.

148 Uo. 9–10. Hibának tartotta, hogy a „politikai magyar nemzet” fogalma kizárta a nemzetiségek „kollektív és közjogi személyiségét”.

szentelt az 1848 utáni magyarországi társadalomfejlődésnek: a szlovák, német, ruszin nemzetiségű „egyedek” beilleszkedésének.¹⁴⁹ A zsidóság jelentőségét a fősodratú interpretációkhoz képest elütően ismertette. Megokolta, hogy az „antikapitalisztikus, polgártalan társadalomban” miért nem találtak helyet a nemzeti eszmények között „a gazdasági funkciók”, amelyeket azután a „régí vallási és németes kultúrköréből” kiszakadó, betelepülő, magyarosodó zsidóság vállalt fel. Sőt, bátor bírálatot mondott a zsidókérdés leegyszerűsítése kapcsán. Arról referált, hogy a kispolgári és középosztályi társadalomban az első világháborúig „a hivatalnoki és nemesi életeszmeny uralkodott, mely csak az 1920-as évek után érkezett el a polgári társadalmi funkciók értékeléséhez. Vagyis abban a korban [...] midőn a zsidóság asszimilációja már három nemzedékre tekinthetett vissza.” Mivel e (keresztény) réteg tudatában volt annak, hogy hozzá nem értése folytán a szabad versenyben alulmaradna, „a kor szellemének megfelelően és a liberális asszimilációs hagyománnyal szembeszegülve a zsidóságot kiküszöbölte a nemzet egyeteméből [...]” – jelentette ki.¹⁵⁰

Az „etikai alapon felépülő keresztény természetjogi államgondolat” az egyházi tanítás egyik sarkpontja.¹⁵¹ Almásy József a *Jelenkor* indulása előtti napokban A keresztény állameszme és a totális állam címmel tartott előadást papoknak.¹⁵² A folyóirat debütálásakor megjelent sorozatában¹⁵³ ezt az expozét adaptálta, s a nacionalizmus diktatórikus uralmával szemben a „Szent István által keresztény alapra épített magyar államigazság” sajátosságait fejtegette.¹⁵⁴ Mint Széchenyi György, ő is elvárásokat fogalmazott meg a katolikus politika felé, mert úgy ítélte, a „jóakaratóiak is megtévednek a totalizmus rokon-szenves nacionalista ruhája miatt”, amely „dugárúként kegyetlen machiavellizmust” kínál.¹⁵⁵ E tanulmány jövőbeli írásainak magja, minden fontos motívum (keresztény állam- és embereszme, közjó, társadalmi béke, szociális gondoskodás, többségi elven alapuló képviseleti rendszer értéke, igaz nacionalizmus) megjelent benne. A folyóirat köré gyűlt közösségben Almásy volt az, aki – klerikusi tekintélye, tehetsége, elismert tudása, megbízatásai miatt – politikai vetületű kérdésekben kezdetektől a legbátrabban írt.¹⁵⁶ A háború kitörésétől fogva találékony logikával érvelt az alkotmányos parlamentáris rendszer mellett, a liberális érát Szekfűtől kissé eltérően mutatta be, végül ő nyitott kaput a politikai demokrácia elfogadásának. E dolgozatban szempontunkból az a lényeges, hogy szüntele-

149 Gogolák: Az asszimiláció, 5–6. Kiemelte, hogy az asszimiláció a nemzetiségi népi rétegeket érintette, míg a középosztály a nemzeti gondolat és szellemiség hordozója volt. Az ortodox vallású, zártabb közösségű szerbekre és románokra is kitért.

150 Uo. 6.

151 Szekeres Károly: XIII. Leó pápa, a békeapostol. *Jelenkor* 5 (1943) 4. sz. 1–2.

152 Szociális kurzus papoknak. EPL 6945/1939. [Az akta érkezése: 1939. szeptember 27.] A Főegyházmegye Teleki miniszterelnök kérésére szervezett továbbképzést. Almásy 1939. szeptember 11-én tartott kétórás előadást.

153 Pozitív recenzió: Magyar problémák. *Katolikus Szemle* 53 (1939) 12. sz. 669.

154 Almásy: A magyar katolicizmus útja. *Jelenkor* 1 (1939) 3. sz. 9.

155 Uo.

156 A kiváló teológus Ervin Gábor (1912–1944) zsidó származású papként ezt nem tehetette, Horváth Sándort a felsőoktatási katedrával járó kötöttségek akadályozták, az Almásy látószögével azonosuló Gogolák Lajos fiatal világi értelmiségiként szintén nem vállalhatta ezt fel. Katona Jenő szerkesztőként a lap létét kockáztatta volna.

nül hangsúlyozta a keresztény értékvilág és a nemzeti érdek történelmi korokon átívelő egybetartozását, amelynek a jelenben is nemzetvédő hatást tulajdonított. Szóösszetételeiben a „szentistváni” jelző elsődlegesen a hatalomhoz való viszonyulás módját jelezte. A birodalmi lét vagy az esetleges államszövetség kérdése a megnyilvánulásaiban elsikkadt, a revíziót az igazságosság szemszögéből véleményezte. Almásy központi gondolata, itt és máshol, a politikai cselekvés kontrollja, a „biztosított felelősség” kérdése, mely autoriter vagy diktatórikus berendezkedés esetében megszűnik, s előidézi az „erőszak uralmát”. „Minél nagyobb jelentőségű az emberi tevékenység, annál nagyobb a felelősség, s annál hatékonyabbnak kell lennie a biztosítéknak is”, tehát a katolikus államfelfogás értelmében szükség van a hatalmat gyakorló ellenőrzésének (az egyház révén lelkiismereti, majd a laikus államok születésével intézményi) szavatolására. A keresztény doktrína másik specifikus eleme, hogy a politikai cselekvő nem léphet túl a felebaráti szeretet evangéliumi parancsán, azon, hogy „minden hasznossági szemponttól függetlenül” tisztelje az egyén személyét és javát.¹⁵⁷ Szekfű 1938-ban e két vonásra utalt, amikor a keresztény királyeszmény és a zsarnok szembeállításának passzusait kommentálta Szent István Intelmeiben, s a jövővényekkel szembeni méltányos bánásmódot is az egyházjogból vezette le.¹⁵⁸ Érzékelhető, hogy Almásy a cenzúra fürkésző szeme ellenére tudatosan törekedett arra, hogy a terület-visszacsatolások eredményeképp felajzott nacionalizmus túlzásaitól a *Jelenkor* közönségét megóvja, s ha lehet, az olvasótáborát bővítse. Több írásban felhozta, hogy az elvesztett részek visszakerülése „egyenes úton” történt, nem volt cezúra a húszéves országépítés (az önálló magyar külpolitika, az önálló magyar hadsereg megteremtése) és a revízió között: a szentistváni állameszme miatt nem volt szükség „nemzeti forradalomra”, más állambölcseleti rendszer átvételére. Szerinte a honvédség a jogtisztlet (a bécsi döntések), a hivatásvállalás (a magyarság organizáló szerepe), valamint a nemzeti önérték jegyében lépett fel. Azt sugallta, hogy ezzel „a szellemi értékek” a hódítás akarása elé kerültek. De beismerte, hogy a nemzetközi konstelláció, „a hitleri Németország ellenállhatatlan expanzív ereje” nagy segítség volt.¹⁵⁹ Ugyanakkor Magyarország függetlensége, a saját életforma védelme, „a nemzet erőinek a keresztény állameszme szerint való megszervezése” 1944-ig egyik fő mondanója volt, mivel félt attól, hogy „a nemzeti lelkiség végérvényes kettéhasad”, s a kétféle nacionalizmus közül a „kíméletlenebb”, az imperialista lesz győztes a lelkekben.¹⁶⁰ Ezért kezdett elszánt felvilágosító munkába:

157 Almásy: A magyar katolicizmus útja, II. 7–8. A minden kötöttségtől felszabadított, az értékmutató eszméktől, valamint a korlátozó tényezőktől függetlenített államban „az egyéniségekből álló és egyéniségekért való emberi közösség” védtelenné válik, minden erkölcsstelenség erkölcsileg „jónak” deklarálódik, a társadalom kötelezően idomul az „antropomorf istenek” által kikiáltott államérdekhez – részletezte másutt. Almásy József: *A tízparancsolat a közéletben*. Bp., 1942. 58–67.

158 Szekfű: Szent István a magyar történelem századaiban, 6–7., 20–21.; Uő: *Állam és nemzet*, 32.

159 Almásy: Az új Európa és a trianoni Magyarország, 6–7. Később is ismételte, hogy Trianon óta „... az állameszme, a nemzet hivatása [...] vitán felül állt, nemzeti ideáljainkat védelmezni nem kellett, az út, melyen haladnunk kellett, teljesen tisztán állt előttünk...” Uő: *Hullámhegyen. Jelenkor* 3 (1941) 6. sz. 5–6.

160 Almásy: *Hullámhegyen*, 6.

„Még az se világos az egész nemzet előtt, hogy mi a keresztény állam, még az se biztos, hogy ez a keresztény erkölcsi elveknek a közéletben való érvényesülését jelenti, hanem még ma is sokan hiszik, hogy kényszerítő rendszabályokkal is kereszténnyé lehet tenni egy közösséget, hogy negatívumokból, rasszista institúciókból is előáll a keresztény állam. De amennyire ezeken a durva tudatlanságokon túl is volnánk, akkor is bizonytalan marad, mik azok a keresztény alapelvek, amelyek szerint a közösség életének alakulnia kell.”¹⁶¹

A cikkeire jellemző hosszas történelmi magyarázatok (valamint a szentistváni szellemiség leírása) kettős célt szolgáltak. Először is, az állami szuverenitás *primer* fontossága mellett a politikai rend alapjaként egy „mindenekfeletti eszményt” akart bemutatni, amelyben az állam nem az ököljogra épül. A világalomra törő „korszerű hatalom” békéje az „elnyomás nyugalma” – figyelmeztette a német–magyar sorsközösséget¹⁶² hangoztató hazai katolikusokat.¹⁶³ Másodszor, a *Respublica Christiana* emlegetésével, amelyben „a legkisebb [ország] is teljes jogú, önálló tényező” volt, erősíteni kívánta a nemzetközi jogba, „az együttes biztosság elvébe”, s az erélytelennek mutakozó, de működésében javítható Népszövetségbe, vagy valamilyen más, nemzetek feletti szervezetbe vetett bizalmat. Úgy gondolta, a nyers hatalmi érdekek cinikus érvényesítése csak így hátráltatható.¹⁶⁴

Az értelmezési keret ellenére Almásy nem írta át a történelmet, nem minimalizálta a reformáció és a felvilágosodás hozta változásokat, a laicizálódás lassú folyamatát. Azt a keresztény értékagyományt dicsérte, amely korábban keretet adott „a magyar politika céljainak és eszközeinek”.¹⁶⁵ Katona Jenő és Molnár Kálmán mellett Zichy Gyula érsek munkatársaként, az izraelita hitből áttért keresztények hontalan helyzetét ismerve közelről tapasztalta meg a lakosság rövidlétét és sekélyes kereszténységét.¹⁶⁶ Nyilvánvalóan tudott a *Korunk Szava* utolsó éveit jellemző szerkesztőségi erőfeszítésekről. S talán annak a levélnek a tartalmáról is értesült, amelyben Széchényi gróf személyes beszélgetést kért a prímástól, annak reményében, hogy Szekfű és Katona társaságában „az eucharisztikus kongresszusnál is fontosabb belső egyensúly kérdéséről”, a katolikus közösség „hitlerista irányba” való befolyásolásáról s az elégtelen ellenlépésekről szólhatnak.¹⁶⁷ Mindenesetre egy általa szerkesztett kötet, *A katolikus írók új magyar kalauza*, amely kapcsán a prímási hivatallal is leveleznie kellett,¹⁶⁸ 1940 decemberében az értelmiség (külö-

161 Almásy: *A tízparancsolat a közéletben*, 197.

162 Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 354. Az *Új Kor* is közölt ilyen németbarát tartalmú írásokat. Pintér László: Német–magyar sorsközösség. *Új Kor* 2 (1936) 31–32. sz. 13–14.

163 Almásy József: A magyar állameszme és a kereszténység. *Jelenkor* 4 (1942) 1. sz. 1–3.

164 Almásy József: A történelem új cezúrája előtt. *Jelenkor* 5 (1943) 18. sz. 5–6.

165 Almásy: A magyar állameszme, 3.

166 Jelzésértékű, hogy a nem titkoltnan zsidóellenes érzelmű Teleki Pál egy magánbeszélgetésben kikelt a 'sok propagandától és hazafias frázistól eszement és megőrült' magyar közvélemény ellen, amely pusztulásba viheti az országot. Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 362.

167 Széchényi György interpellációja. EPL 1983/1937. [A gróf géppel írt 1937. június 23-i levele.]

168 EPL 8631/1940. Az 1940. novemberi többszöri levélváltás Drahos János esztergomi érseki általános helytartóval a címválasztás és a katolikus tartalom garantálása körül forgott. Almásy eredetileg Pázmány Péter hitvédő munkájára utalva az Új magyar katolikus kalauz címet adta volna a műnek.

nösen a szélsőjobboldal felé tekintő személyek) tisztánlátását szerette volna munkálni.¹⁶⁹ Ő maga egy nagy ívű tanulmányban adta meg a politika általános, valamint a katolikus politika egyedi definícióját, majd eszmetörténeti tablón fejtette ki a különféle államfogalmakat.¹⁷⁰ A szentistváni gondolat jellemzését megelőzte néhány alapmegállapítás. E szerint a gyengébb nemzet fennmaradása csak akkor biztosított, ha a „legnagyobb hatalom is elvek keretei között érvényesül”, mert a döntésekben szerepet kell játszania a fontoló észnek és a lelkiismeretnek.¹⁷¹ A hercegprímás 1942 tavaszán szögezte le nyilvánosan a katolikus elit előtt ezen alapelveket.¹⁷² Almásy a véstes politikai tünetekkel szemben a szentistváni állameszme pár elemét emelte ki. Első helyen szerepelt, hogy a hatalom „egyenlően mér mindenféle fajhoz tartozó alattvalóinak”. Ezen túl uralmának jellegzetessége „a korlátozottság, a felelősség, a szolgálatjelleg és a szolidaritás”. Mindezek megtartó gyökere a keresztény világnézet, egy „abszolút érvényességű elv” elismerése. A nemzetek tág közösségébe tartozás mindenkor a „nemzeti biztosság” oszlopa volt – tette hozzá.¹⁷³ A kormányzat paternalizmusa az isteneszméből következik, az igazi tekintély nem alkalmazza a megfélemlítés eszköztárát. Almásy egy évvel későbbi könyvében, amelyet a *Jelenkor* kétszer is recenzált, aláhúzta, hogy e hatalomképhez tartozik az uralomnak a „természetjog keretein belül” való érvényesítése, a megnyilvánulások „őszintesége”, úgymint a „politikai hasznosság” elutasítása és a „napi érdekek felettség”, végül a közérdeket magáévá tett tekintély „vonzása és ráhatása”. Mindez ellenképe annak a hatalomnak, „mely féktelen erő”, s amely „nem érez maga fölött értékeket, mely nem érez ezekkel szemben kötöttséget”.¹⁷⁴ A katolikus sajtóban a könyv egyik méltatója dicsérte, hogy a szerző „elismerésreméltó őszinteséggel, bátorsággal” kezelte témáit.¹⁷⁵ E két nagy munka anyagának egy része kisebb cikkek formájában a *Magyar Nemzet* oldalain is napvilágot látott. Csakhogy hamarosan elindult az a belső egyházi vizsgálat, amely a pap-publicistát depressziójából eredő valós, de csekély hibákra hivatkozva véglegesen felmentette minden hivatalos tisztségéből.¹⁷⁶

Almásy 1943-tól egyre szókimondóbb írásokkal jelentkezett. Ráébredt, hogy a háború vége „egy nagy korszak-határkő” lesz, amiből eddig, úgy vélte, kettő volt: Szent István király állameszme-választása és „az egész magyar életnek” ehhez való idomítása, továbbá „1848 eszméi és törekvései” a nemzeti szuverenitás visszaszerzésére. A politikai kor-

169 Katolikus írók új magyar kalauza. *Magyar Nemzet* 1940. december 28. 6.; Kühár Flóris: Figyelő. *Katolikus Szemle* 55 (1941) 2. sz. 45–46.; Borbély István: Katolikus írók új magyar kalauza. *Magyar Kultúra* 28 (1941) 7. sz. 120–121.

170 Almásy József: A katolikus politika alapjai. In: *Katolikus írók új magyar kalauza*. Szerk. uő. Bp., 1940. 467–517.

171 Almásy: A katolikus politika, 488–492.

172 Egy „abszolút megbízható mérték”, a keresztény értékrend nélkül nem lehet helyesen megítélni sem az embereket, sem a nemzeteket. Magyarországnak van egy „sajátos eszméje”, a „szentistváni nemzeti és állameszme, amelynek lényegéhez a keresztény világnézet is hozzátartozik”. Serédi Jusztinián: Az emberek és a nemzetek helyes értékelése. *Katolikus Szemle* 56 (1942) 4. sz. 97–102.

173 Almásy: A katolikus politika, 492., 497.

174 Almásy: A *tízparancsolat* a közéletben, 100–104., 196. „Az állam nem öncélú és abszolút érték, hanem a közjó eszköze, a közjóban a polgárok lelki java is bennfoglaltatik.” Uo. 8.

175 (ktm): Almásy József: A *tízparancsolat* a közéletben. *Nemzeti Újság* 1942. október 25. 18.

176 Bárány Kornfeld Mór: közbenjáró levelében megemlíti: „... ő nagy tudásával, meg nem alkuvó bátorságával és odaadásával igen nagy szolgálatokat tett...” EPL 1152/1943. 1–2. lap.

mányzás „a közös jóért és a közösséget alkotó egyénekért van”, s „inkább legyen kelleténél jobban korlátozva, mint teljesen korlátlan” – szövege egyik centrális kijelentése. A jog elsőbb és felsőbb erő, de az állam azt sokszor a saját maga javára érvényesíti, s közben „minden kétség nélkül elnyom minden gondolatot, ha eminens érdekeibe ütközik”. A döntéshozó elit és a társadalom a jövőben két értéket semmiképp sem adhat fel: a függetlenséget és a felelős hatalom ellenőrzését – javasolta 1943 szeptemberében, az együttműködésről szóló hosszú hírlapi vita lezárta után.¹⁷⁷

Dramai hangvételű utolsó cikkét a nemzeti önállóság és a jogi integritás védelme köré fűzte, melyeket „nem szabad feláldozni sem világnézetért, sem pártérdekért”. Úgy gondolta, ha „terület árán” vagy „radikális demokrácia” elfogadásával meg lehet váltani a függetlenséget, élni kell vele, mert az országot fenyegető nagyhatalmak (Németország vagy a Szovjetunió) önmérséklésének oka meg fog szűnni. 1944 elején Almásy sejtette, hogy valamelyikük megszálló hatalomként lesz jelen. Változatlanul nagyon bízott „az európai, nemzetközi jogrendben”, mert ennek ellentettje, a hatalmi érdekek által, titkos megbeszéléseken kialakított rendszer „a kis nemzetek halála”.¹⁷⁸ A *Jelenkor* közvetlenül a német megszállás előtti napokban jelent meg utoljára. A keresztény államelméletet és értékvilágot konzekvensen képviselő folyóiratot mint „politikai lapot” huszonnyolc más, javarészt budapesti médiummal együtt 1944. április közepén tiltották be.¹⁷⁹

Összegzés

Az *Uj Kor* publicistáinak kivételével, akik a (kormány)politika szempontjait és elképzeléseit privilegizálták, a „reformkatolikusok” szemszögét a keresztény antropológia és hatalomfelfogás határozta meg. Nézeteik közös alappontok köré rendeződtek. Először: semmiféle ideológia s egyetlen eszme propagálója sem kebelezheti be „az” embert, nem használhatja eszközként, s nem fordíthatja embertársa ellen. Másodszor: a nemzet egysege (vagy az országlakók egyetértése) elsőrendű célkitűzés, amelyet átgondolt, igazságos kormányzással, s nem politikai propagandával kell elérni. E háttérben lévő premisszákból vezették le az alsóbb néposztályokat és a nemzetiségeket is recipiáló nemzetfogalmat. A szentistváni állam a szuverén ország, s a remélt békés revízió révén az áhított államszövetség jelképe lett, de legalább ennyire a keresztény állameszme – a jogszerű, méltányos, népeket összekötő, faji elfogultságoktól mentes, az önkormányzatiság megvalósulását biztosító rendszer – szimbólumává is vált.

177 Almásy: A történelem új cezúrája előtt, 5–6. [Kiemelés az eredetiben.] A különféle világnézetű értelmiségiek közös gondolkodásának és fellépésének esélyeiről lásd Hantos-Varga Márta: Az ideológiai ellenfél és a politikai ellenség elkülönítésének problémái. Sajtóvita a baloldallal való együttműködés lehetőségeiről 1943 tavaszán. *Századok* 149 (2015) 87–119.

178 Almásy József: A kis nemzetek sorsa. *Jelenkor* 6 (1944) 1. sz. 1–2.

179 Huszonkilenc lapbetiltás. *Függetlenség* 1944. április 16. 4. Az MTI közleménye Sztójay Döme miniszterelnök 10.613/1944. III. sz. határozatára hivatkozott.

CONTENTS

STUDIES

Gábor Barabás From Friend to Foe. Duke Władysław of Opole and the Přemysl–Árpád Conflict in the Second Half of the 13 th Century	1
Ágnes Szalai The Organisation of Somlyó into a Fortress and the Central Government of the First Years of the Apafi Period	31
Kornél Nagy “Omnes Viae Varsaviam ducunt”/“All Roads Lead to Warsaw”. The Case of the Armenian Missions in Moldavia and Transylvania in the Last Third of the 17 th Century (1668–1691)	51
János Szulovszky Was the Coffee–House an Urban Phenomenon in Hungary at the End of the 19 th Century?	81
Róbert Balogh – Péter Homor Nation–Building Foresters. Nationalism in Hungarian Forestry, 1862–1913	105
Béni L. Balogh “You will be the Second Lenin”. Petru Groza’s Ideological Turn in the Late 1920s and the First Half of the 1930s	127
Márta Hantos–Varga The St. Stephen Theory of Statehood as “Christianity Applied to Politics”. Reform Catholic Reflections on the Political Community and the Nation in the 1930s and 1940s	147
DEBATE	
Károly Perényi Small Hungarian Celtology. Misunderstood sources from the Uighurs to Ulászló	175

E számunk szerzői

L. Balogh Béni, tudományos munkatárs, HUN–REN Társadalomtudományi Kutató–központ, Kisebbségkutató Intézet, Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztály • Balogh Róbert, posztdoktori kutató, Ostravai Egyetem [Csehország] • Barabás Gábor, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész– és Társadalomtudományi Kar, Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék • Hantos–Varga Márta, történész • Homor Péter, levéltárvezető, Széchenyi István Egyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár • Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály • Perényi Károly, történész • Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály • Szulovszky János, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Újkori osztály

(HUN–REN BTK TTI = HUN–REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutató–központ Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

